



Pedagogická  
fakulta  
Faculty  
of Education

Jihočeská univerzita  
v Českých Budějovicích  
University of South Bohemia  
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Pedagogická fakulta

Oddělení celoživotního vzdělávání a pedagogické praxe

Závěrečná práce

# Neformální vzdělávání a jeho význam pro výuku vlastivědy na I. stupni základních škol

Vypracovala: Mgr. Karolína Kollarová

Vedoucí práce: Mgr. Petra Karvánková, Ph.D.

České Budějovice 2016

## Prohlášení

Prohlašuji, že jsem svoji závěrečnou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své závěrečné práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu své kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 21. 5. 2016

.....  
Mgr. Karolína Kollarová

KOLLAROVÁ, K. (2016): Neformální vzdělávání a jeho význam pro výuku vlastivědy na I. stupni základních škol. Závěrečná práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, oddělení celoživotního vzdělávání a pedagogické praxe, České Budějovice, 46 s.

## **Anotace**

Práce se věnuje otázce neformálního vzdělávání, zabývá se jeho významem a vlivem na vzdělávání formální, konkrétně na vzdělávání v předmětu vlastivěda na základních školách. V teoreticko-metodické části práce je na základě diskuze s odbornou literaturou řešeno obecné vymezení, definování a vzájemné vztahy neformálního a formálního vzdělávání vzhledem k problematice výuky témat o místním regionu na I. stupni základní školy. V praktické části jsou na základě terénního šetření, osobního dotazování a vlastních zkušeností autorky navrženy možnosti využití neformálních aktivit ve výuce vlastivědy v okolí obce Chvalšiny na Českokrumlovsku. Závěr práce je kritickým posouzením pozitiv a negativ neformálního vzdělávání ve vlastivědě, v primárním zeměpisném, dějepisném a společenskovedním vzdělávání, resp. přínosů pro rozvoj klíčových kompetencí, dovedností a znalostí žáků na výstupu z I. stupně základní školy.

**Klíčová slova:** neformální vzdělávání, formální vzdělávání, výuka vlastivědy, místní region, I. stupeň základních škol, Chvalšiny, Českokrumlovsko, Jihočeský kraj

KOLLAROVÁ, K. (2016): Non-formal education and its importance for regional geography and history teaching at primary schools. Final qualification thesis. University of South Bohemia in České Budějovice, Pedagogical Faculty, Department for lifelong education and school experience, České Budějovice, 46 p.

## **Annotation**

This thesis solves question of non-formal education, is concerned with its importance and influence on formal education, namely on regional geography and history teaching at primary schools. The theoretical part describes, based on a bibliographical overview, the general specification and some mutual relations between the non-formal and the formal educational concepts according to the issues of teaching regional geography and history at elementary schools. The practical part presents, based on the field survey, questioning and the own author's experience, a list of subjects providing non-formal educational activities in Chvalšiny near Český Krumlov and in its surrounding. Conclusion of this thesis proposes positives and negatives sides of the non-formal education of regional geography, history and social science at elementary schools, more precisely contributions to the key competences and pupils' skills at the end of their school attendance.

**Key words:** non-formal education, formal education, regional geography and history teaching, elementary schools, local region, Chvalšiny, the Český Krumlov region, South Bohemia

## **Poděkování**

Děkuji vedoucí své závěrečné práce Mgr. Petře Karvánkové, Ph.D. za poskytnuté konzultace a pomoc během tvorby této práce, za zapůjčení literatury a materiálů k didaktice geografie i za její cenné odborné rady. V neposlední řadě patří mé poděkování všem zaměstnancům, kteří se věnují neformálnímu vzdělávání dětí a mládeže v institucích uváděných v této práci a kteří mi ochotně představili své výukové programy, provedli expozicemi a odpověděli na dotazy.

# Obsah

	str.
1 Úvod	7
2 Literatura a zdroje dat využité v práci	12
3 Teoretická východiska práce a definice pojmů	15
4 Pojetí výuky vlastivědy na I. stupni základních škol	22
5 Neformální vzdělávací aktivity v místním regionu	27
5.1 Neformální vzdělávací aktivity ve výuce vlastivědy na základní škole ve Chvalšínách	31
6 Závěr	37
7 Seznam literatury, zdrojů dat, odkazů	40

# 1 Úvod

Závěrečnou kvalifikační práci v rámci kurzu dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků, rozšiřujícího studia učitelství pro I. stupeň základních škol, která se zabývá problematikou neformálního vzdělávání a jeho místem ve výuce vlastivědy, jsem se rozhodla napsat díky vlastním dobrým zkušenostem s neformálními výukovými aktivitami v oblasti environmentální výchovy a vzdělávání, které jsou realizovány ve střediscích environmentální výchovy v národním parku Šumava. Dalším inspirujícím momentem byly zajímavé referáty prezentované na loňské konferenci České pedagogické společnosti Škola a její křižovatky, kde mě zaujala vystoupení o zážitkové a prožitkové pedagogice Prázdňinové školy Lipnice a prezentace o muzejní a galerijní pedagogice a neformálním vzdělávání v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích. V neposlední řadě moje rozhodnutí ovlivnily badatelské aktivity pořádané v rámci programu Science Zoom katedrou geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, stejně jako mé dřívější působení na této katedře, kde jsem se v rámci vedení diplomových prací (např. Nováková, 2008; Kohoutová, 2007; Hnízdilová, 2006; Kotyzová, 2006; Turková, 2005) a publikační činnosti (Mičková, Kotyzová, 2006; Mičková, 2007) profesně věnovala didaktickým otázkám geografické problematiky výuky vlastivědy a místního regionu na I. stupni základních škol.

Tato práce se stěžejně zaměřuje na význam a vliv výukových aktivit, které je možné zařadit do skupiny neformálního vzdělávání, pro výuku vlastivědy na I. stupni základní školy. Hlavním cílem práce je identifikovat takové aktivity, které se neodehrávají ve formální vzdělávací instituci (v obecném chápání ve škole), které podporují primární vlastivědné vyučování v kontextu českých kurikulárních dokumentů a které jsou dostupné a vhodně zařaditelné do vzdělávacího plánu základní školy ve Chvalšínách, v okrese Český Krumlov, kde v současné době působím na pozici třídní učitelky páté třídy a učitelky zeměpisu ve všech třídách na druhém stupni. Dílčí cíle vedoucí ke splnění cíle hlavního jsou následující: vymezit a definovat vzájemné vztahy neformálního a formálního vzdělávání, tyto pojmy a pojmy jim příbuzné terminologicky vyjasnit, zasadit je do širšího teoretického, metodického a historického kontextu vzhledem k relevantní odborné literatuře; posoudit pozitiva a negativa výukových

aktivit v neformálním vzdělávání pro rozvoj klíčových kompetencí, znalostí a dovedností studentů ve vyučovacím předmětu vlastivěda (případně i v jiných předmětech a průřezových tématech na základě horizontálních i vertikálních mezioborových vazeb) na prvním stupni základní školy, tedy v rámci vzdělávání formálního.

Předložená kvalifikační práce svým řešeným tématem a způsobem zpracování částečně koresponduje s mou vlastní již odevzdanou prací (Kollarová, 2016), kterou jsem zpracovala v rámci doplňujícího kvalifikačního studia zeměpisu pro střední školy. V žádném případě se nejedná o práce identické, ale o práce, které se vzájemně doplňují, které vycházejí ze stejného teoretického základu, ale v praktické části řeší sledovaný problém na jiné úrovni geografického vzdělávání (vlastivěda pro první stupeň základní školy v případě této práce a geografie na gymnáziích v případě práce Kollarová, 2016) a zahrnují jinou spádovou oblast (Chvalšiny a okolí v případě této práce a České Budějovice a jejich okolí v případě práce Kollarová, 2016). Mým dlouhodobým zájmovým okruhem, který sleduji ve své pedagogické praxi i mimo ni, jsou totiž možnosti zařazení neformálních výukových aktivit do formálního zeměpisného vzdělávání na všech stupních a typech škol, tedy aktivní, badatelská, terénní podpora výuky zeměpisu (geografie).

Na prvním stupni jsou důležitými předměty český jazyk s literaturou a matematika, dětem musíme předat hlavně tzv. trivium, naučit je číst, psát a počítat, aby tyto dovednosti uplatnily v již specializovaných předmětech na druhém stupni základní školy (nebo na nižším stupni víceletých gymnázií). Vlastivěda, stejně tak i přírodověda a oběma předmětům předcházející prvouka, jsou stále chápány jako předměty okrajové, někdy i odpočinkové, ačkoliv tvoří propedeutiku dalšímu (vyššímu) odborněji zaměřenému přírodovědnému a společenskovednímu vzdělávání. Konkrétně vlastivěda je náročný předmět nejen pro děti, ale i pro učitele. Vyžaduje velký nadhled a rozhled v přírodních a společenských vědách, dostatek znalostí a praktických dovedností ze všech oborů lidské činnosti a umění takový objem znalostí srozumitelnou, zajímavou a zábavnou formou předat dětem mladšího školního věku.

Vlastivěda s přírodovědou ve čtvrtém a pátém ročníku základní školy navazují na učivo prvouky z prvních třech ročníků. V prvouce se děti dozvídají základní informace o fungování světa kolem nás a mělo by se stavět na jejich znalostech a dovednostech



získaných v rodině, v běžném životě, případně během předškolního vzdělávání. Při své současné pedagogické práci jsem však narazila na problém, který není v současné době tak neobvyklý. Děti základní informace z rodiny ani z předškolního vzdělávání (jelikož mateřskou školu nenavštěvují) nemají. Konkrétně do naší školy spádují děti z tzv. sociálně vyloučených lokalit, ze sociálně nepříznivého rodinného prostředí, bez dostatečně podnětného zázemí.

Tato práce proto představuje možnosti, jak všem dětem ukázat zábavnou, přirozenou i badatelskou formou různé zajímavosti a běžné každodenní věci, podnítit v nich myšlení v souvislostech, prostřednictvím aktivního přístupu k informacím ukázat využitelnost a nutnost vzdělávání. Zeměpisné poznávání ve svém moderním pojetí vycházejícím ze současných didaktických trendů představuje tzv. vědu (ve školním prostředí volím raději pojem vyučovací předmět) pro 21. století. Jedná se o interdisciplinární a integrující předmět využívající moderních technologií a přístrojů tak, aby umožnil chápání komplexity procesů a jevů na vertikální i horizontální hierarchické úrovni, tedy ve všech složkách geokomplexu z časoprostorového pohledu. V rámci vlastivědy je mezioborovost již jasně specifikovaná podstatou předmětu, ovšem mnohdy se pro velký objem učiva a snahu vybavit děti na výstupu z prvního stupně faktografickými znalostmi zapomíná na jejich přirozenou zvědavost a hravost i na základní praktické či technické dovednosti nebo na vyváženost ve způsobech vedoucích k dosahování klíčových kompetencí.

Ovšem propojení formálního a neformálního vzdělávání je možnou cestou rozvoji klíčových kompetencí jedince definovaných v závazných kurikulárních dokumentech. Stejně tak toto spojení vhodně naplňuje současné cíle vzdělávání, jehož prioritou je podle Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020 rozvíjet koncept celoživotního učení, díky kterému dochází k osobnostnímu rozvoji přispívajícímu ke zvýšení kvality života lidí, k udržování a rozvoji kultury jako soustavy hodnot, k rozvoji aktivního občanství a k přípravě na pracovní uplatnění (MŠMT 2014).

Velká a různorodá skupina aktivit označovaných jako neformální vzdělávání nabízí nepřeberné množství možností aplikovatelných přímo do výuky nejen vlastivědy. Uvědomíme-li si, jaké metody a formy výuky je vhodné ve vlastivědě využívat, zjistíme, že by zařazení neformálních vzdělávacích aktivit do předmětu nemělo znamenat

v podstatě nic převratného a nového. Výuka mimo třídu a školu, tedy například vycházky do okolí, procházky po naučných stezkách, návštěvy muzea, tematické výstavy, zoologické zahrady, planetária, střediska environmentální výchovy, centra ekologické výchovy, chráněného území, výrobních podniků, technických památek a jiných zajímavostí, nebo exkurze do výrobních podniků, na úřady, do specializovaných institucí, patří mezi vhodné tzv. doplňkové aktivity. Stejně tak základy kartografické a topografické práce se realizují při názorné výuce v terénu. Kromě výuky mimo běžnou třídu je žádoucí doplňovat probírané učivo tematickými besedami se zajímavými hosty, např. cestovateli, pamětníky.

Na začátku jsem zmiňovala galerijní a muzejní pedagogiku. Osobně ji považuji za výborný způsob vzdělávání dětí a mládeže v oblasti umění. Nesmím ale opomenout ani lesní pedagogiku, environmentální a ekologické vzdělávání jako specifický způsob výuky přírodních věd. Ve všech případech se využívají odborné znalosti pracovníků a široké materiální zázemí specializovaných institucí pro potřeby vzdělávání, které probíhá zajímavou a zábavnou formou s využitím nejrůznějších interaktivních prvků a moderních technologií v autentickém prostoru vhodně přizpůsobeném výuce menší či větší skupiny. Jedinec, který je vzděláván, si často ani neuvědomuje, že se učí. Důležitý je pro něj zážitek, vzpomínka, hravá a zábavná forma úkolů nebo hmotná památka na akci, což však můžeme z didaktického hlediska považovat za faktor posilující proces učení, připomínající (aktivizující) získané znalosti a dovednosti.

Z vlastní zkušenosti vím, že tento princip funguje hlavně u dětí mladšího školního věku, u kterých je potřeba podporovat jejich přirozenou zvědavost a hravost a touhu po poznávání. Ve vyučování musíme zvědavost žáků, na kterou navazuje jejich vlastní vnitřní motivace k učení a aktivita směřující k touze po samostatném dalším poznávání, neustále novými impulsy podněcovat.

V případě, že dítě chodí do kroužků, do školní družiny, do sportovního oddílu, do základní umělecké školy, navštěvuje muzea, galerie, knihovny, památky kulturní, technické i přírodní, pohybuje se v přírodě, v horách, leze na rozhledny i do podzemí, věnuje se různým druhům sportu, cestuje s rodiči a prarodiči apod., tudíž podíl neformálního, mimoškolního, zájmového, paralelního i mezigeneračního vzdělávání v jeho životě též zastoupen, nutnost vnější motivace k poznávání nepřevládá nad

motivací vnitřní. Takový jedinec je totiž na neformální aktivity zvyklý, bere je jako samozřejmou součást svého života a vlastní seberealizace. Škola by se v tomto směru měla přiblížit a přizpůsobit žákovi, vyjít z jeho dosavadních znalostí a zkušeností a nalézt vhodný způsob propojení a fungování formálního a neformálního vzdělávání.

Jednu z možných cest, jak by takové propojení mohlo fungovat, představuje právě předložená kvalifikační práce. Nicméně musím upozornit, že využívání neformálních výukových aktivit při běžném formálním vyučování, s sebou nese značná úskalí a organizační problémy, na což upozorňuji v kapitolách v praktické části této závěrečné kvalifikační práce.

Praktická část práce řeší konkrétní možnosti zařazení neformálních výukových aktivit do hodin vlastivědy na základní škole ve Chvalšínách, hodnotí pozitiva i negativa vzhledem k formálnímu systému výuky předmětu a nastavení školního vzdělávacího programu, resp. vzhledem k rámcovému vzdělávacímu programu, časovému a tematickému plánu. V teoretické části, která části praktické předchází, je nejprve zpracován stručný přehled odborné i populárně-naučné literatury využité k práci, následně jsou diskutovány odborné pojmy a zařazeno jejich terminologické vymezení. Vzhledem k čistě praktickému zaměření a i značně osobní reflexi řešeného tématu jsem do práce nezahrnula samostatnou kapitolu o metodice práce. Nezpracovávám žádná statistická data, ani nevyhodnocuji dotazníková šetření, abych musela vysvětlovat způsoby zisku, zpracování a interpretace výsledků dat. Předkládaný text je hlavně popisem mé dlouhodobější práce vycházející ze shromažďování informací, z terénních výzkumů a šetření, z individuálních konzultací, z dojmů a názorů turistů v různých lokalitách, z vlastních zkušeností s neformálními aktivitami, s volnočasovými aktivitami a s informálním učením. Bohužel jsem v tomto školním roce neměla čas všechny aktivity, o kterých se v práci zmiňuji, se žáky vyzkoušet. Některé mám pro svou třídu připravené jako možné varianty školního výletu, jiné pro opakování učiva vlastivědy na konci školního roku, po klasifikační poradě, když bude pěkné počasí, čas a chuť vyrazit do terénu.

## 2 Literatura a zdroje dat využití v práci

Základním zdrojem informací k řešené problematice pro mě byly materiály strategického a koncepčního významu. Patří sem kurikulární dokumenty, zákony a vyhlášky, metodické pokyny, strategie a vize, manuály a sborníky návodů. Tyto publikace jsem využila pro prvotní seznámení se s problematikou neformálního vzdělávání ve vztahu ke vzdělávání formálnímu a pro získání základních definic termínů. Konkrétně jsem prostudovala tzv. Strategii 2020 (Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020; MŠMT, 2014), školský zákon, příslušné prováděcí vyhlášky a metodické pokyny platné pro obor školství a práci s mládeží (vše dostupné na www stránkách Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky) a dále Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (nová upravená verze Kolektiv, 2016), ze kterého vychází náš školní vzdělávací program. Z koncepčních materiálů ve formě metodických návodů pro práci a evaluaci neformálního vzdělávání, resp. pro sebehodnocení poskytovatelů neformálního vzdělávání v oblasti práce s dětmi a mládeží, jsou dobře zpracované výstupní metodiky z projektu Klíče pro život a z Projektu K2 (Urban, Janská 2010; Havlíčková, ed. 2015, nebo některé dílčí dokumenty dostupné elektronicky na stránkách příslušných projektů). Na mezinárodní úrovni pak byly od sedmdesátých let publikovány zprávy vztahující se k jiným typům vzdělání než ke vzdělání formálnímu, a to v souvislosti s ekonomickými a demografickými změnami v globální společnosti. Jedná se o obsáhlé studie světových organizací, jejichž závěry jsou obvykle zařazeny do populárně-naučných prací a článků o neformálním a informálním učení, které cituji níže.

Neformálním učení jako komplexní teorií edukace se zabývá nepatrné množství autorů. Nejprve se tímto typem vzdělávání zabývali psychologové, sociologové a antropologové (např. Scribner, Cole 1973; Strauss 1984; Dib 1987). Jejich studie jsou velice kvalitně zpracované a z jejich hlavních tezí o procesu socializace, resp. o procesu učení se v původních společnostech, se dosud vychází. Z novějších zahraničních prací jsou zajímavé publikace Cross (2006), Cohen (2007), Davies (2008), Jeff, Smith (2011), Le Roy, Woodcote (2010), Rogers (2004), Smith (2001), které skýtají

pohled na neformální vzdělávání ve světě buď z obecného hlediska, nebo s důrazem na historický vývoj, nebo řeší určitý problémový okruh (lidská práva, chudobu, migraci).

V českém prostředí se autoři problematice neformálního vzdělávání jako celku mnoho nevěnují. V odborných časopisech z oboru pedagogika, psychologie, sociologie, geografie, historie, životní prostředí a ekologie se sporadicky objevují články o aktivitách, které jsou zařaditelné do neformálního vzdělávání. Setkáváme se i s příspěvky na konferencích, nebo s ucelenějšími publikacemi s tematickým přesahem a mezioborovými vazbami. Vzdělávání dospělých se věnují studie ve sborníku Rabušicová, Rabušic (ed.) (2008), mezigenerační učení řeší Rabušicová, Kamanová, Pevná (2012), náměty pro terénní vyučování popisují mj. Marada (2008) nebo Kušniráková, Pixová (2009). Inovacemi pro environmentální výchovu se zabývá např. Izakovičová (2010). Naopak články a studie o pedagogice volného času, zážitkové pedagogice, mimoškolním vzdělávání a volnočasových aktivitách jsou hojnější (Pávková 2001; Šobáňová 2012). V takto tematicky zaměřené skupině publikací je možné dohledat i velké množství bakalářských a diplomových prací obhájených na fakultách, kde se předmět pedagogika volného času vyučuje.

Při zaměření této kvalifikační práce na neformální vzdělávání a výuku vlastivědy na I. stupni základní školy není možné opomenout důležité publikace z oboru obecné pedagogiky, hlavně všeobecně používané slovníky a encyklopedie (Palán 2002; Průcha, Walterová, Mareš 2009; Průcha, Veteška 2012), nebo publikace poskytující informace o efektivní organizaci procesu vzdělávání a vyučování a o moderních trendech (Coufalová 2006; Koten 2006, 2009; Maňák, Švec 2003; Pasch a kol. 1998; Petty, 2006; Pike, Selby 1994; Silberman 1997; Sitná 2009; Spilková a kol. 2005) a literaturu věnující se teoreticky i prakticky didaktice zeměpisu (Čižmárová 2010; Karvánková 2013; Karvánková, Popjaková, Kovaříková 2014; Kalhous, Obst 2002; Kühnlová 1997a, 1997b, 1999; Řezníčková a kol. 2008, 2012; Řezníčková 2009, 2015; Řezníčková, Matějček 2014; Svobodová, ed., 2012; Šupka, Hofmann, Rux 1993; Šupka, Hofmann, Matoušek 1994; Mísařová, Herčík 2014; Vávra, 2013a, 2013b), didaktice vlastivědy (Machalová 1996; Matušková 1993a, 1993b, 1998; Vavrdová 2002, 2003, 2009) nebo řeší problematiku místního regionu ve výuce (Červinka 2008; Kabelka, Kouřil 2012; Kabelka, Vorlíček 2012; Vorlíček 2012).

V univerzitních databázích je pod klíčovým heslem neformální vzdělávání dohledatelných několik stovek kvalifikačních prací, ovšem těch opravdu relevantních, jejichž výsledky by se daly využít jako podklad pro tuto práci, je málo (výjimkami byly práce Brzková 2013; Kamanová 2010), ovšem některé řešily i geografickou tematiku (např. Klímová 2010; Kovaříková 2013; Uvízlová 2010) v souvislosti s aktivitami, které je možno označit za neformálního typu. Několik desítek kvalifikačních prací, které vznikly na Jihočeské univerzitě v Českých Budějovicích, Pedagogické fakultě se věnují metodice výuky vlastivědy místního regionu, přírodovědným vycházkách, návrhům výuky v terénu v konkrétní lokalitě, nebo pedagogice volného času a výzkumu volnočasových aktivit dětí a mládeže. Diplomové a bakalářské práce jsou dostupné v univerzitní knihovně a elektronicky v databázi STAG pod příslušnými klíčovými slovy, nebo přímo na stránkách fakulty v odkaze pod oddělením celoživotního vzdělávání a praxe (to v případě závěrečných kvalifikačních prací v kurzech celoživotního vzdělávání).

Relativně hojně jsou krátké odborné zprávy zaměstnanců různých institucí, které se neformálnímu vzdělávání věnují a řeší grantové projekty, o kterých informují (Havlíčková 2014a, 2014b, 2015a, 2015b; Kohoutová 2014b). Některé dostupné texty představují osobní reflexi zkušeností účastníků či organizátorů akcí, vyjadřují jejich názory a postoje ohledně neformálních, případně alternativních, vzdělávacích aktivit (Holeček 2014; Neumajer 2002; Pýchová, Švorcová 2014; Tahová, Pýchová 2014; Šteffl 2015a, 2015b).

Kromě citovaných prací odborných (vědeckých), kvalifikačních, populárně-naučných, diskuzních a obecně informativních pro mě byly důležitým zdrojem informace prezentované na webových stránkách institucí (viz seznam na konci práce), poskytovatelů neformálního vzdělávání, jejich příležitostné informační letáčky a pozvánky na akce, nebo souhrnné brožurky či informační newslettery, které jsou zasílány elektronickou poštou na vyžádání. Nejcenější informace mi však vždy poskytli samotní provozovatelé a poskytovatelé aktivit osobně při neformálním rozhovoru, jejich zaměstnanci, lektori a organizátoři kurzů a akcí.

### 3 Teoretická východiska práce a definice pojmů

Jedním z cílů této práce je vyjasnit pojem neformální vzdělávání, specifikovat jeho postavení, zařazení, náplň i vazby a posoudit důležitost jeho místa ve vzdělávacím systému jako celku se zvláštním zřetelem na vzdělávání ve vlastivědě. Definice neformálního vzdělávání, se kterými se setkáváme v literatuře (viz předchozí kapitola) jsou různě obsáhlé a vycházejí z odborné specializace autorů textů, z jejich výzkumů i z historického chápání tohoto typu vzdělávání, stejně jako z jeho současného různorodého zaměření. Formální vzdělávání je chápáno jako vzdělávání ve školách, neformální vzdělávání pak představuje vzdělávací aktivity mimo školu. Ovšem existuje ještě několik dalších příbuzných pojmů, se kterými se při studiu problematiky výchovy a vzdělávání mimo formální vzdělávací proud můžeme setkat. Jedná se o termíny mimoškolní vzdělávání, informální vzdělávání, zájmové vzdělávání, volnočasové vzdělávání, paralelní vzdělávání, komunitní vzdělávání, mezigenerační vzdělávání či celoživotní vzdělávání. Pojem vzdělávání v těchto spojeních bývá ztotožňován i nahrazován pojmem učení. Jde o vzájemně si blízké avšak ne totožné formy vzdělávání, které se mnohdy významově i obsahově překrývají, které využívají obdobné i zcela shodné metody a které se mohou zaměřovat na identickou skupinu příjemců.

Nejjednodušeji je možné definovat neformální vzdělávání jako opak vzdělávání formálního. Palán (2002) obdobně jako Průcha, Walterová, Mareš (2009) nebo MŠMT (2014) za **formální vzdělávání** označují takové vzdělávání, které poskytují vzdělávací instituce, jejichž fungování je ošetřeno platnou legislativou. Vzdělávací cíle a náplň, prostředky i způsoby hodnocení jsou přesně definovány a vymezeny zákony, vyhláškami, směrnicemi, nařízeními. Typickou formální vzdělávací institucí jsou školy, resp. celý školský systém zahrnující na sebe vzájemně navazující stupně a typy škol, které jsou určeny buď celé populaci (základní školy v rámci systému povinné školní docházky), nebo určitým skupinám (střední, vyšší odborné a vysoké školy). Vzdělání ve formálním systému bývá oficiálně potvrzováno a všeobecně uznáváno jako určitý stupeň dosaženého vzdělání jedince.

Formální vzdělávání má historicky dlouhou tradici, vzešlo z požadavků společnosti během jejího vývoje a jeho základní znaky jsou velmi dobře definované.

Starší práce (Scribner, Cole 1973; Dib 1988) stejně jako nové (Smith 2001; Rogers 2004; Průcha, Walterová, Mareš 2009; Průcha, Veteška 2012; MŠMT 2014) uvádějí, že pro formální vzdělávání je typický propracovaný a přesně strukturovaný organizační model, který je podložený zákonnými normami tvořícími přísné kurikulum. Takový model pak potřebuje ke své existenci učitele (ten, kdo vzdělává), studenty (ten, kdo je vzděláván) a instituce (místo, kde je vzdělávání řízeno a poskytováno). Mezi nejcharakterističtější pravidla formálního vzdělávání, která jsou jasně stanovená a je vyžadováno jejich plnění a dodržování, patří povinná docházka, kázeň, účast ve výuce a osvojení si znalostí a dovedností podle osnov předmětů. Na základě testování splnění požadavků určitého stupně je následně jedinci systémem umožněno postoupit do stupně dalšího, vyššího. Změny formálního vzdělávacího systému, tzv. kurikulární reformy, jsou obvykle zdlouhavé a náročné, ale jsou nutné vzhledem k neustálému progresivnímu vývoji moderní (či spíše postmoderní) globální společnosti.

Pokud není ve formálním vzdělávacím procesu zastoupen některý z jeho typických prvků – tedy vzdělávání se neodehrává primárně ve školách, nelze jeho prostřednictvím dosahovat na sebe navazujících stupňů vzdělání, nejsou normativně definovány funkce, cíle, obsahy, organizační formy a způsoby hodnocení – je možné tvrdit, že vzdělávací proces získal prvky neformálnosti a že se jedná o **neformální vzdělávání**. Definice tohoto pojmu je poměrně široká a není přesně vyhraněná, jelikož se neformální vzdělávání uplatňuje v mnoha oblastech lidské činnosti různě a prolíná se s formálním vzděláváním. Taktéž se jako relativně mladý vzdělávací proud stále vyvíjí, proměňují se jeho aktivity a aktéři, kteří reagují na aktuální vývoj na vzdělávacím trhu a na požadavky společnosti. Obsahová náplň aktivit neformálního vzdělávání je mnohdy vázána pouze na relativně krátkou udržitelnost dotačních programů, v rámci kterých se tento typ vzdělávání hlavně v posledním desetiletí rozvinul.

Dočkalová (2010) stejně jako Cohen (2007) uvádějí, že se pojem jako takový (myšleno neformální vzdělávání) objevuje v šedesátých letech minulého století ve spojení s pomocí směřovanou do rozvojových zemí. Tam se formální vzdělávací systémy nedokázaly rychle adaptovat na potřeby rozvoje společnosti a ekonomiky a obsah formálního vzdělávání neodpovídal jejich potřebám. Paralelně k systému formálního vzdělávání byly vytvořeny a aplikovány aktivity neformálního vzdělávání.



Neformální vzdělávání bylo ve svém historickém vývoji bezesporu ovlivněno potřebou podporovat zlepšení pracovních (a celkově životních) podmínek chudých lidí zpřístupněním vzdělání co největšímu počtu jedinců. V souvislosti s rozvojem výroby docházelo k poptávce po kvalifikované pracovní síle. Navíc v rozvinutých státech byly vedeny diskuze o krizi dosavadního formálního vzdělávání, což zapříčinilo rozkvět vzdělávacích aktivit neformálního typu a mnoho organizací doplnilo do svých volnočasových aktivit prvky učení. Od sedmdesátých let 20. století, která jsou ve vývoji neformálního vzdělávání považována za zlomová, jelikož OECD (Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj) zveřejnila koncepci celoživotního vzdělávání zdůrazňující nutnost přístupu ke vzdělání pro každého, začaly vznikat první iniciativy na podporu neformálního vzdělávání na evropské úrovni, později na úrovni celosvětové. Osmdesátá léta znamenají stagnaci úvah o neformálním vzdělávání kvůli hospodářské recesi, snaze snižovat nezaměstnanost a posilování konkurenceschopnosti národních ekonomik. Ovšem v devadesátých letech se tyto úvahy staly opět aktuálními a nabyly na významu, o čemž svědčí zprávy, deklarace či memoranda UNESCO (Organizace Spojených národů pro výchovu, vědu a kulturu), EU (Evropská unie), OECD (Dib 1987; Palán 2002; Průcha, Veteška 2012).

Vzhledem ke globalizaci, hospodářskému vývoji a zvyšující se migraci pracovních sil začalo být vzdělání společností vnímáno jako dlouhodobý proces, který není ukončen účastí v systému formálního vzdělávání. Člověk se pohybuje v podmínkách, které se neustále mění. Aby mohl na změny pružně a vhodně reagovat, musí jeho vzdělávání probíhat během celého života. Nové vzdělávací trendy umožnily zavedení termínu **celoživotní učení**, který je chápán jako systémový přístup a jednotu formálního, neformálního a informálního učení. Dřívější termín vzdělávání byl záměrně nahrazen termínem učení, který lépe vystihuje aktivní proces získávání znalostí a dovedností ze strany jedince. Celoživotní učení souvisí s rozvojem osobnosti člověka. Cílem soustavného učení je získávání různých způsobilostí v průběhu celého života, protože standardy vědomostí a dovedností platí pro všechny, bez ohledu na věk. V rámci konceptů a strategií celoživotního učení je zdůrazněna hlavně potřeba odmala motivovat děti k učení se po celý život a zajistit dostatek možností pro vzdělávání zaměstnaných či nezaměstnaných dospělých, kteří se potřebují rekvalifikovat, nebo

postoupit na vyšší kvalifikační stupeň (Palán 2002; Národní institut dětí a mládeže, Česká národní agentura MLÁDEŽ 2006).

**Informální učení** vychází z antropologických, sociologických a psychologických výzkumů mezi domorodými kmeny. Cross (2006) i Cohen (2007) v souladu se staršími pracemi (např. Dib 1987; Scribner, Cole 1973) vysvětlují informální učení jako napodobování každodenních činností dospělých dětmi. Takový proces učení je nenásilný a vede k osvojení si dovedností potřebných pro život v určité oblasti. Důležité je, že podporuje zaběhlý tradiční způsob života vycházející z lokálních podmínek. V obdobném významu uvedení autoři používají i pojem učení prostřednictvím dívání se kolem sebe (v moderním pojetí metoda pozorování, pokusu, demonstrace). Při těchto typech učení dochází k eliminaci otázek ze strany dětí a výkladu ze strany vzdělávajícího, protože se veškeré aktivity uskutečňují v reálném prostředí. Učení probíhá neustále, nemusí se ani jednat o učení záměrné, učícím se jedincem nebývá považováno za získatel znalostí a dovedností, nebo za jejich osvojování. Informální učení je efektivní, když je vztaženo k přesvědčením a hodnotám. Děje se prostřednictvím učení se v rodině (mezigenerační učení), mezi vrstevníky (vrstevnické učení) a v komunitě (komunitní učení), stejně tak i v rámci jiných typů vzdělávání, např. zájmového.

**Mezigenerační učení** představuje způsob, jakým se předávají znalosti, zkušenosti a dovednosti, postoje a hodnoty, mezi dvěma i více generacemi v rodině. Ovšem na základě tzv. mezigeneračních sociologických studií je zřejmé, že toto učení neprobíhá jenom v rodině, ale mezi více generacemi v různých prostředích. Pro bližší informace viz např. studie Kamanová (2010) nebo Rabušicová, Kamanová, Pevná (2012). S učením v rodině souvisí i **paralelní vzdělávání**, což je koncepce společnosti Scio o učení se tzv. měkkých dovedností (komunikační dovednosti, time management, zvládání konfliktů, umění asertivity a sebe prezentace) s rodiči, se sourozenci za pomoci různých nástrojů (didaktické hry, kvízy, testy) a v různém prostředí (tábory, výlety). Uskutečňuje se souběžně se školním vzděláváním, doplňuje ho, rozvíjí a často i přímo ovlivňuje. **Vrstevnické učení** znamená záměrné výchovné působení mezi vrstevníky navzájem. Východiskem vrstevnického vzdělávání je filosofie, že se jedinec přirozeně ztotožní s někým, kdo je mu blízký z hlediska sociálního zázemí, věku, role, zájmů a životní orientace, a který jej proto v jeho názorech a postojích má

schopnost ovlivňovat. I v procesu formálního vyučování se tento typ vzdělávání úspěšně uplatňuje, dokonce je žádoucí ho využívat, jako vrstevnická pomoc při učení/doučování (Cross, 2006; Davies, 2008).

Palán (2002) vysvětluje, že pojem **mimoškolní vzdělávání** se začal používat již v poválečném období pro vzdělávací aktivity organizované hlavně pro děti a mládež, ve volném čase a mimo školskou soustavu. Výstupem nebylo dosažení uceleného školského vzdělání, ale osvětová činnost a smysluplné trávení volného času. V současnosti, kdy dochází k provazování školních a mimoškolních vzdělávacích aktivit, jde o pojem mezi pedagogickou veřejností a odborníky na vzdělávání méně frekventovaný, který byl nahrazen řadou specifických jednoznačnějších pojmů. Ovšem mezi laickou veřejností je stále používán pro svou jednoduchost a věcnou srozumitelnost. Pojem se však častěji používá ve významu vzdělávacích aktivit provozovaných (organizovaných, zaštiťovaných) školou mimo její hranice jako aktivita celoživotního učení.

Pokud škola, jako zastřešující organizace, zapojuje do nejrůznějších aktivit lidi z regionu bez rozdílu věku a uspokojuje jejich vzdělávací, sociální, kulturní nebo rekreační potřeby, hovoří se o **komunitním vzdělávání**. Výsledkem by mělo být obohacení výuky dětí, dospělých a v důsledku i celé komunity hlavně o regionální prvky, protože jedince zapojené do tohoto typu vzdělávání spojuje místní region (Neumajer, 2000).

Na konec zbývá vysvětlit termín **zájmové vzdělávání**. Jeho jasnou definici, jelikož se jedná o vzdělávání zakotvené v naší legislativě, uvádí školský zákon. Ten definuje zájmové vzdělávání jako vzdělávání poskytující účastníkům naplnění volného času zájmovou činností se zaměřením na různé oblasti. Zájmové vzdělávání se uskutečňuje ve školských zařízeních pro zájmové vzdělávání, zejména ve střediscích volného času, školních družinách a školních klubech. Střediska volného času se dále podílejí na péči o nadané děti, žáky a studenty a ve spolupráci se školami a dalšími institucemi rovněž na organizaci soutěží a přehlídek (§ 111 zák. č. 561/2004 Sb.).

Zájmové vzdělávání neposkytuje stupeň vzdělání, zabývá se však aktivitami potřebnými pro rozvoj osobnosti, kompenzuje jednostrannou zátěž ze školy, zajišťuje duševní hygienu, má funkci výchovnou, vzdělávací, kulturní, preventivní, zdravotní

(relaxační a regenerační), sociální a preventivní, rozvíjí schopnosti, znalosti, dovednosti, talent, upevňuje sociální vztahy. Vzdělávací a výchovný program v institucích zájmového vzdělávání je přesně daný, musí splňovat kritéria stanovená vyhláškou a metodickým pokynem a mít přímou vazbu na rámcové vzdělávací programy jednotlivých stupňů škol, jejichž cíle pomáhá naplňovat. Všemi formami zájmového vzdělávání (pravidelnou a příležitostnou tematickou, táborem, rekreační, osvětovou, sportovní a hlavně otevřenou nabídkou spontánních činností) je vhodné podporovat mezioborové vazby školních předmětů a vyjadřovat se k tzv. průřezovým tématům – osobnostní a sociální výchova, výchova demokratického občana, výchova k myšlení v evropských a globálních souvislostech, multikulturní, environmentální, mediální a etická výchova (Palán, 2002).

Školský zákon ještě definuje **základní umělecké vzdělávání** poskytované v základních uměleckých školách (§ 109), **vzdělávání v cizích jazycích** v jazykové škole s právem státní jazykové zkoušky (§ 110), a **další vzdělávání** (§ 113 a 114). Ačkoliv jsou tyto formy vzdělávání poskytovány ve školách a jejich systém je definovaný legislativou, uskutečňují se na základě dobrovolnosti ve volném čase frekventanta a nejsou povinné. Vedou k zisku znalostí a dovedností mimo povinný školní rámec, vhodně doplňují a/nebo rozvíjejí školní (formální) vzdělávání.

Průřezová témata specifikovaná v RVP ZV reflektují cíle, témata a principy koncepce **globálního rozvojového vzdělávání** (GRV), které jako celoživotní vzdělávací proces přispívá k pochopení rozdílů, podobností a souvislostí mezi životy lidí v rozvojových a rozvinutých zemích a usnadňuje porozumění ekonomickým, sociálním, politickým, environmentálním a kulturním procesům, které je ovlivňují. Rozvíjí dovednosti a podporuje vytváření hodnot a postojů tak, aby lidé byli schopni a ochotni aktivně se podílet na řešení lokálních a globálních problémů. Směřuje k přijetí zodpovědnosti za vytváření světa, kde mají všichni lidé možnost žít důstojný život. Globální rozvojové vzdělávání se tématy a využívanými metodami částečně překrývá s **interkulturním vzděláváním** (to vede k zisku interkulturních a interpersonálních kompetencí díky vlastnímu kulturnímu ukotvení jedince a pochopení odlišností jiných kultur), environmentální výchovou, výchovou k lidským právům, výchovou k občanství a dalšími oblastmi vzdělávání. Je podporováno strategickými dokumenty na státní i mezinárodní úrovni a přispívá k rozšíření nabídky vzdělávacích aktivit na školách, které

jsou zařaditelné do kategorie neformálního vzdělávání ve vlastivědě podrobněji o GRV a jeho vztahu k zeměpisnému učivu viz Kovaříková (2013) nebo Popjaková, Karváňková, Kovaříková (2014).

Považuji za důležité ještě upozornit na vztah neformálního a informálního učení k alternativním školám. **Alternativní školy** (dříve označované jako reformní či kontroverzní) patří v naší školské soustavě do skupiny formálního vzdělávání, ale pracují podle jiných metod a forem výuky než klasická (frontální) škola. Zařazují cíleně do svých plánů aktivity neformálního charakteru, na základě kterých jsou děti vzdělávány prostřednictvím her, pozorování, pokusů a objevů, projektů, vrstevnického učení, spolupráce, apod. Středoškolské vzdělávání je u nás dostupné podle kurikula waldorfské, daltonské, zdravé, lesní/přírodní školy. Další typy poskytují vzdělání pouze na nižších stupních škol včetně vzdělávání předškolního. Alternativní školy – osobně raději volím termín alternativní vzdělávací koncepce, které mohou být praktikovány ve všech školách, záleží pouze na přístupu a osobnosti učitelů – cíleně podporují přirozenou zvědavost dětí a jejich touhu po poznávání a objevování. Děti se aktivně zapojují do procesu výuky a využívají svých dosavadních znalostí a dovedností, které za podpory ze strany učitele vzájemně propojují a aplikují v praxi (tzv. integrovaná tematická výuka), čímž získávají znalosti nové.

## 4 Pojetí výuky vlastivědy na I. stupni základních škol

Vlastivěda, protože nemá předmět zkoumání ani specifickou metodu (metodologii a metodiku zkoumání), není vědou, ačkoli to má ve svém názvu. Vlastivěda je předmět vyučovaný na prvním stupni základních škol, který navazuje na prvouku. Ta je zařazena do 1. až 3. ročníku, vlastivěda pak do 4. a 5. ročníku. Na druhém stupni z ní vychází zeměpis, dějepis a občanská výchova. Vlastivěda se tedy prvotně zabývá otázkami zeměpisnými, dějepisnými a společenskovedními tak, aby poskytla ucelený soubor přírodních a společenských poznatků o vlasti, resp. o regionu obecně. Region může mít různou řádovostní úroveň, od lokální po globální, ale ve své podstatě a v tradičním historickém kontextu se ve vlastivědě řeší problematika naší republiky, tedy Česka. Místní region, bydliště, okolí školy a obec je vlastní prvouce, státy a území světa, jednotlivé kontinenty a celá Země spadá do zeměpisu. V moderním (současném) pojetí výuky vlastivědy by se neměly regiony tak striktně odlišovat, jelikož se řeší výchova a vzdělávání dětí v propojeném světě, jejich připravenost na život v globálním prostředí. Důležitým znakem vlastivědy je její mezioborovost, nutnost čerpat poznatky z mnoha oborů lidské činnosti, schopnost data třídít a pracovat s nimi ve vzájemných souvislostech, porovnávat je, kriticky posuzovat, využívat v praxi. Je potřeba přihlížet ke zvláštnostem dětí a jejich schopnostem, uplatňovat racionální (zisk nových poznatků, vyvozování závěrů, bádání), ale i emocionální přístup (zaujímání postojů a názorů, prožívání činností).

Moderní pojetí výuky vycházející z kurikulární reformy po roce 2000 a související se zavedením rámcových vzdělávacích programů ostře kontrastuje s dřívějším pojetím vlastivědy. Podíváme-li se na výsledky výzkumu publikované ve studii Vavrdová (2002), kde autorka řeší negativní postoje a vzpomínky na předmět vlastivěda na školách, zjistíme, že dotazovaní mají s vlastivědou špatné zkušenosti, protože vyučování bylo jen samé memorování faktů a zkoušení ze slepých map. Uvádějí též, že nedostali žádný prostor pro sebevyjádření a výuka nebyla vedena zajímavými a zábavnými formami, učitelé se striktně drželi učebnice, výjimečně se chodilo na vycházky, občas byla zařazena exkurze. Nic žáky nemotivovalo k další samostatné práci, nepracovali ve skupinách, nemuseli spolupracovat. Navíc jim kolikrát autoritativní přístup učitele

zanechal i navazující předměty zeměpis a dějepis. Z daného výzkumu též vyplynulo, že na vině je učitel, že je potřeba změnit styl výuky, zařadit aktivní metody výuky, do centra zájmu a činnosti postavit žáka. To je zcela v souladu se současnými trendy ve vzdělávání přírodovědném, které směřuje k badatelsky orientovanému vyučování a s trendy ve vzdělávání společenských věd, které usiluje o komunikativního a kriticky myslícího, empatického a tolerantního jedince.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (Kolektiv, 2016) řadí vlastivědné učivo do vzdělávacího oboru Člověk a jeho svět, která se jako jediná realizuje pouze na I. stupni základních škol. Vzdělávací obsah tohoto oboru zahrnuje celky Místo, kde žijeme; Lidé kolem nás; Lidé a čas; Rozmanitost přírody; Člověk a jeho zdraví. První tři jmenované celky přísluší vlastivědě, druhé dva přírodovědě. Rámcový program dále vymezuje učivo v rámci jednotlivých celků a specifikuje požadavky na žáka na výstupu z prvního a druhého období primárního vzdělávání. Obvyklá časová dotace na vlastivědu a přírodovědu je pro každý předmět dvě vyučovací hodiny za týden ve čtvrtém i v pátém ročníku. Bohužel ve škole, kde nyní učím, mám na vlastivědu přidělenou pouze minimální časovou dotaci, a to je jedna hodina týdně, což je vzhledem k šíři probíraných témat opravdu málo. Hodiny vlastivědy proto propojují s literaturou (čtením), pracovními činnostmi a výtvarnou výchovou, v případě kartografických dovedností a orientace v terénu, výpočtů vzdáleností a plánování výletů je nezbytná matematika. Ostatní mezipředmětové vazby nemohu využívat přímo, protože další povinné předměty ve své třídě neučím, ale využívám poznatků žáků z ostatních předmětů i dovedností z mimoškolních aktivit.

Přesná specifikace předmětu, učiva, učebních osnov, požadavků na žáka a učitele, které vedou k naplnění klíčových kompetencí, je uvedena ve školních vzdělávacích plánech. Školní vzdělávací plán naší školy (Kolektiv, 2008) uvádí mj. následující.

Vlastivěda jako vyučovaný předmět je důležitá pro základní pohled žáků do historie a současnosti, do témat ohledně člověka, společnosti, vlasti, přírody, kultury, techniky. Rozvíjí poznatky, dovednosti a prvotní zkušenosti žáků z rodiny, učí je pozorovat a pojmenovávat věci, jevy a děje, jejich vzájemné vztahy a souvislosti v prostoru a čase. Předmět spadá do ucelené vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět, která učí žáky při osvojování poznatků a dovedností vyjadřovat své myšlenky, poznatky a dojmy, reagovat na myšlenky, názory a podněty jiných. Důležitý je i vlastní prožitek žáků vycházející z konkrétních nebo modelových situací. Předmět je úzce propojen s reálným životem a tvoří základ specializovaným předmětům vyučovaným na druhém stupni ve vzdělávacích oblastech Člověk a společnost, Člověk a příroda a ve vzdělávacím oboru Výchova ke zdraví.

Obsahově je vlastivěda ve druhém období prvního stupně zaměřena na poznávání nejbližšího okolí, vztahů a souvislostí v něm a na chápání organizace života v rodině, ve škole, v obci, ve společnosti. Důraz je kladen na praktické poznávání místních a regionálních skutečností v současnosti a v jejich historickém vývoji. Dochází k postupnému osvojování a upevňování základů vhodného chování a jednání mezi lidmi, k uvědomování si významu a podstaty pomoci a solidarity mezi lidmi, vzájemné úcty, snášenlivosti a rovného postavení mužů a žen. Poznává se, jak se lidé sdružují, baví, jakou vytvářejí kulturu, jaká mají základní práva a povinnosti, jaký je svět financí, jaké jsou regionální a globální problémy. V předmětu je důležitá samostatná práce žáků, vyhledávání informací, podněcování zájmu o místní region. Využívá se mezipředmětovost, je uplatňováno badatelské a projektové vyučování, vhodně jsou zařazovány mimoškolní aktivity a návštěvy institucí neformálního vzdělávání.

Očekávané výstupy pro 2. období 1. stupně, které jsou požadované jako závazné u žáků na konci 5. ročníku, jsou:

- určit a vysvětlit polohu svého bydliště nebo pobytu vzhledem ke krajině a státu;
- určit světové strany v přírodě i podle mapy, orientovat se podle nich a řídit se podle zásad bezpečného pohybu a pobytu v přírodě;
- rozlišit mezi náčrty, plány a základními druhy map;
- vyhledat jednoduché údaje o přírodních podmínkách a sídlištích lidí na mapách naší republiky, Evropy a polokouli;
- vyhledat typické regionální zvláštnosti přírody, osídlení, hospodářství a kultury, jednoduchým způsobem posoudit jejich význam z hlediska přírodního, historického, politického, správního a vlastnického;
- zprostředkovat ostatním zkušenosti, zážitky a zajímavosti ze svých cest a porovnat způsob života a přírodu v naší vlasti i v jiných zemích;
- rozlišovat hlavní orgány státní moci a některé jejich zástupce, symboly našeho státu a jejich význam;
- vyjádřit na základě vlastních zkušeností základní vztahy mezi lidmi, vyvodit a dodržovat pravidla pro soužití ve škole, mezi chlapci a dívkami, v rodině, v obci (městě)
- rozlišovat základní rozdíly mezi lidmi, obhájit a odůvodnit své názory, připustit svůj omyl a dohodnout se na společném postupu řešení
- rozpoznat ve svém okolí jednání a chování, která se už tolerovat nemohou a která porušují základní lidská práva nebo demokratické principy
- orientovat se v základních formách vlastnictví, používat peníze v běžných situacích, odhadnout a zkontrolovat cenu nákupu a vrácené peníze, na příkladu ukázat nemožnost realizace všech chtěných výdajů, vysvětlit, proč spořit, kdy si půjčovat a jak vracet dluhy;
- poukázat v nejbližším společenském a přírodním prostředí na změny a některé problémy a navrhnout možnosti zlepšení životního prostředí obce (města);
- pracovat s časovými údaji a využívat zjištěných údajů k pochopení vztahů mezi ději a mezi jevy;
- využívat archivů, knihoven, sbírek muzeí a galerií jako informačních zdrojů pro pochopení minulosti, zdůvodnit základní význam chráněných částí přírody, nemovitých i movitých kulturních památek;
- rozeznávat současné a minulé a orientovat se v hlavních reáliích minulosti a současnosti naší vlasti;
- s využitím regionálních specifik srovnávat a hodnotit na vybraných ukázkách způsob života a práce předků na našem území;
- v minulosti a současnosti s využitím regionálních specifik objasní historické důvody pro zařazení státních svátků a významných dnů.

Při veškerých činnostech v rámci výuky vlastivědy jsou využívány různé metody a formy výuky, díky kterým jsou v jednotlivých tematických okruzích a částech učiva uvedených shora v tabulce cíleně rozvíjeny a hodnoceny klíčové kompetence žáků. Vzdělávání v dané vzdělávací oblasti (ve druhém období prvního stupně je zahrnuto do předmětů vlastivěda a přírodověda, které tvoří úzké mezipředmětové vazby mezi sebou a mezi dalšími předměty – českým jazykem a literaturou, matematikou, hudební a výtvarnou výchovou) utváří a rozvíjí jednotlivé klíčové kompetence tím, že vede žáka k:

- vytvoření pracovních návyků v jednoduché samostatné i týmové činnosti;
- orientování se v problematice peněz a cen a k odpovědnému spravování osobního rozpočtu;
- orientaci ve světě informací a k časovému a místním propojování historických, zeměpisných a kulturních informací;



- rozšiřování slovní zásoby v osvojovaných tématech, k pojmenovávání pozorovaných skutečností a k jejich zachycení ve vlastních projevech, názorech a výtvorech;
- poznávání a chápání rozdílů mezi lidmi, ke kulturnímu a tolerantnímu chování a jednání na základě respektu a společně vytvořených a přijatých nebo obecně uplatňovaných pravidel soužití, k plnění povinností a společných úkolů;
- samostatnému a sebevědomému vystupování a jednání, k efektivní a bezkonfliktní komunikaci v méně běžných situacích, k bezpečné komunikaci prostřednictvím elektronických médií, k poznávání a ovlivňování své jedinečnosti (možností a limitů);
- utváření ohleduplného vztahu k přírodě i kulturním výtvorům a k hledání možností aktivního uplatnění při jejich ochraně;
- přirozenému vyjadřování pozitivních citů ve vztahu k sobě i okolnímu prostředí;
- objevování a poznávání všeho, co jej zajímá, co se mu líbí a v čem by v budoucnu mohl uspět;
- poznávání podstaty zdraví i příčin jeho ohrožení, vzniku nemocí a úrazů a jejich předcházení;
- poznávání a upevňování preventivního chování, účelného rozhodování a jednání v různých; situacích ohrožení vlastního zdraví a bezpečnosti i zdraví a bezpečnosti druhých, včetně chování při mimořádných událostech.

Domnívám se, že toto je vyčerpávající výčet co, jak a proč má být ve vlastivědě plněno. Problémem je však časová dotace na předmět. Aktivní a činnostní učení, projektová metoda, besedy, exkurze, hry a soutěže i zařazení neformálních vzdělávacích aktivit do vlastivědy je velice časově náročné. Na základě osobní zkušenosti si dovoluji tvrdit, že pro způsob výuky založený na neformálních aktivitách, nebo projektové výuce, je potřeba šest hodin za týden, resp. jeden celý den, po který se žáci probíranému tématickému okruhu věnují. Jinou komplikací, která mi z praxe vyplynula, je běžná nedostupnost vhodných přírodních a kulturních atraktivit a z toho plynoucí finanční náročnost. Nutnost zajistit pedagogický dozor, bezpečnost žáků a ochranu majetku atp. jsou samozřejmosti, které vyplývají z pracovní náplně pedagoga při jakékoliv výuce.

Největším problémem při přípravách na vyučování obvykle bývá nedostatek materiálů a podkladů pro výuku místního regionu. Ostatně na to upozorňují i články a kvalifikační práce věnující se metodice výuky vlastivědy a regionální geografie (viz kapitola 2 této práce). Do učebnic vlastivědy jsou řazena pouze obecná historická, geografická a společenskovední témata vztahující se k úrovni státu, případně kraje, výjimkou je hlavní město Praha. Pro výuku místního regionu (území místní obce, města) dostatečné materiály neexistují a učitel si je musí připravovat sám, což je pro něj časově náročné obzvláště v případě, když nemá dostatek studijních podkladů. Zde se mi jako vhodné překlenutí problému jeví právě možnost zařazení různých neformálních vzdělávacích aktivit do formální výuky a postupné získávání informací o místním regionu a jejich následné zpracování např. při žákovských projektech, nebo formou

map, průvodců, posterů, strukturovaných schémat, výstav, prezentací s využitím informačních a komunikačních technologií.

Vlastivěda svou integrující povahou též vhodně naplňuje průřezová témata a jako celek pokrývá environmentální výchovu, mediální výchovu, multikulturní výchovu, osobnostní a sociální výchovu, výchovu demokratického občana, výchovu k myšlení v evropských a globálních souvislostech. Právě v přirozeném a nenásilném zařazení průřezových témat nejen do vlastivědy je velká deviza neformálního vzdělávání. Ovšem jeho propojení se vzděláváním formálním vždy záleží na učiteli, který je nejdůležitějším organizačním prvkem ve výuce. Aby mohlo být formální vzdělávání založené na neformálních aktivitách, musí vyučující věnovat svůj čas mnohdy náročné přípravě a posuzování vhodných aktivit, disponovat organizačními schopnostmi, plánovat, předvídat. Musí umět pro takovou výuku své žáky nadchnout, vysvětlit jim případné nejasnosti, pomáhat jim v plnění úkolů, hlídat jejich individuální pokroky, dohlédnout na práci skupin a vzájemnou vrstevnickou pomoc, jít příkladem, atp. Výuka pomocí neformálních aktivit, stejně jako výuka v terénu, projektová výuka, badatelská aktivita, globální rozvojové vzdělávání, filozofie pro děti či práce s dokumentárními filmy, není pouhým zpestřením běžných hodin. Musí mít zachované veškeré formální náležitosti odpovídající standardnímu vyučování, aby byla pro žáky přínosná, za což odpovídá učitel.

## 5 Neformální vzdělávací aktivity v místním regionu

Neformální vzdělávací aktivity je možné rozdělit do několika skupin podle různých kritérií, která mají pro učitele odlišnou váhu a význam při plánování a přípravě výuky. Je důležité posuzovat hlavně časové kritérium, ať už se jedná o stabilitu aktivit v čase, návaznost mezi sebou, nebo o jejich časovou dostupnost a možnost splnění v Dalším kritériem je přítomnost či nepřítomnost a odbornost poskytovatele, resp. lektora, vzdělavatele, průvodce. Následně je třeba vyřešit vzdálenost aktivity od místa školy a dopravní dostupnost, od čehož se odvíjí finanční náročnost. Kvalita aktivity je posuzována individuálně vyučujícím, který za vzdělávání žáků ve škole zodpovídá, ať už je vedeno jakoukoliv metodou a formou.

Základem neformálních aktivit, na kterých je možné postavit formální vzdělávání, musí být takové programy, které jsou poskytovány v institucích věnujících se vedle své odborné práce i informativní a vzdělávací činnosti pro děti, mládež a dospělé. Existují stálé, dlouhodobé a kvalitní, aktivity v institucích, které je možné navštěvovat opakovaně, jejichž nabídka se neustále rozrůstá a reflektuje aktuální potřeby nejen škol. Takové programy se dají charakterizovat jako úplné, jsou připravené pro jednotlivé stupně škol a školní třídy v souladu s příslušným rámcovým vzdělávacím programem a jsou vytvářené a vedené odborníky s pedagogickým vzděláním (galerijní a muzejní pedagog, lesní pedagog, pedagog volného času, sportovní pedagog, trenér, lektor výukových kurzů, kvalifikovaný učitel).

Instituce, které poskytují kvalitní vzdělávací programy pro děti a mládež připravené podle všech zásad pedagogického procesu a v souladu s kurikulárními dokumenty, se hodně zaměřují na skupiny předškolního a mladšího školního věku, případně staršího. Vytváří hlavně programy pro mateřské školy a pro žáky I. stupně základních škol, od II. stupně základních škol již aktivit ubývá a pro školy střední je jich nejméně. Proto považuji za důležité, aby učitelé tyto instituce s dětmi navštěvovali a podpořili tím znalost svých žáků o místním regionu i ocenili práci jiných. Právě předměty prvouka, vlastivěda a přírodověda na I. stupni základních škol by měly k takovému typu moderního způsobu ve výuce a vzdělávání směřovat.

Ovšem není mnoho subjektů poskytujících opravdu úplně připravené vzdělávací služby. Většinou je to záležitost velkých institucí, které jsou obvykle zřizovány krajem, nebo sídlí v krajských městech. Pro malé úplné i neúplné školy jsou takové aktivity obtížně dostupné pro svou časovou a finanční náročnost spojenou s dopravou. V současné době je ale možné využít grantových podpor z výzev ministerstev, čímž by se získaly peníze na dopravu a realizaci návštěvnosti vzdělávacích projektů neformálního typu. V Jihočeském kraji do kategorie institucí, které nabízejí kvalitně odborně zpracované programy patří Hvězdárna a planetárium České Budějovice s pobočkou na Kleti, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích včetně poboček, stejně tak velká regionální muzea a některá městská muzea, centrum ekologické a globální výchovy Cassiopeia, ZOO Hluboká nad Vltavou a Alšova jihočeská galerie v Hluboké nad Vltavou, Infocentrum elektrárny Temelín, Sladovna v Písku, Dům přírody Třeboňska, střediska environmentální výchovy Národního parku Šumava, Dřípatka v Prachaticích, Mezinárodní environmentální vzdělávací, poradenské, informační středisko ochrany vod Vodňany, některé městské knihovny.

Menší muzea a galerie, někdy úzce tematicky zaměřené, mají omezenou nabídku aktivit pro školy, ale jejich expozice jsou velice zajímavé a po domluvě je možné připravit program a pracovní listy přímo pro určitou skupinu dětí. Výhodou malých muzeí je možnost osobní spolupráce školy a muzea. Ta jsou schopná připravit program tzv. na míru a mají kontakty na zajímavé osobnosti z regionu. V případě školy, kde pracuji, je využívána bohatá nabídka Regionálního muzea v Českém Krumlově, které připravuje nejrůznější programy pro všechny typy škol a tříd buď přímo v muzeu, nebo ve venkovním areálu.

Pro vlastivědu na I. stupni základních škol je potřeba využít všech nabídek, které jsou v daném místním regionu k dispozici. Český Krumlov je městem památek a děti se zde dozví mnoho o historii, stejně jako v krajském městě České Budějovice. Kulturní, přírodní i technické zajímavosti můžeme obdivovat a poučit se z nich v oblasti Lipenska, na Šumavě, na Kaplicku a Novohradsku, ale i pro naši školu ve vzdálenější severní a východní části Jihočeského kraje, na Táborsku, Strakonicku, Jindřichohradecku.

Při výběru lokalit k navštívení a pro následnou výuku na/v nich musíme zvážit originalitu a jedinečnost daného místa. Některé kulturní a přírodní atraktivity se třeba

nikde jinde nevyskytují, děti si tak uvědomí jedinečnost i odlišnost lokality, kde žijí. Příkladem jsou úzce profilovaná muzea a galerie, např. Muzeum cestopisné literatury, Muzeum vltavínů, Muzeum energetiky, Dům umění, Muzeum koněspřežky, Muzeum čokolády, Muzeum historických vozidel, Poštovní muzeum, Muzeum zemědělské techniky, Lovecké muzeum, Muzeum loutek a cirkusu, Hornické muzeum, Grafitový důl, Eliášova štola, granátničky u Křemže, bohouškovické opály, Muzeum a geologická expozice Semeneč, šumavská rašeliniště, Chýnovská jeskyně, Dobrkovická jeskyně, keltské oppidum Třísov, Archeopark Netolice, Zemědělské muzeum Něchovice, Sýpka Horní Stropnice, Kovárna Nové Hradky, Buškův hamr, Venkovské muzeum Kojákovice, Skanzen ochrany státní hranice a železné opony Nové Hradky, Sladovna Písek, Stezka korunami stromů Lipno, Vodárenská věž, drezína v Novém Údolí, sklářské muzeum a různá pivovarnická muzea, rodné domky a památníky významných osobností, historicky zajímavá místa, kulturní památky, hrady, zámky, kláštery, tvrze, zříceniny, nejvyšší vrcholy geomorfologických jednotek, rozhledny a další.

Některé návštěvy je nutno předem objednávat, aby odpovědný zaměstnanec provedl skupinu po pracovišti, nebo připravil přednášku s besedou přímo na daném pracovišti, resp. pobočce – Český statistický úřad, Katastrální úřad, Český hydrometeorologický ústav, Jihočeská vědecká knihovna, Státní oblastní archiv, Národní památkový ústav, odbory krajského úřadu a městských úřadů, Britské centrum, Čínské centrum, Centrum polární ekologie, některá další univerzitní pracoviště, dopravní podnik. Instituce zařazené do této skupiny obvykle pořádají tzv. dny otevřených dveří, jelikož standardně nemají otevřeno pro veřejnost. Problémem je vázanost významných institucí na sídla hierarchicky vyššího řádu. Pro podporu klasické výuky místního regionu v hodinách vlastivědy není moc vhodné brát děti rovnou do krajského města, aniž by znaly místní instituce. Proto se domlouvají návštěvy na obecním úřadě a na pobočkách různých úřadů – úřad práce, stavební úřad, okresní soud, katastrální pracoviště. Výhodou návštěv na obecním úřadě v místě bydliště a sídla školy by měla být ta skutečnost, že se na malých obcích obyvatelé znají a návštěvy mají příjemnou atmosféru a jsou podpořeny dlouhodobými dobrými vztahy.

Některé podniky nabízejí pro školy exkurze do svých provozů. Exkurze do výrobních závodů patří k oblíbeným aktivitám ve školách a využívají se jako zpestření

konce školního roku. Není však mnoho firem, které studenty pustí do výroby. Pro vlastivědu jsou důležité lokalizační faktory podniku a jeho vazby a vliv na okolí více než samotný proces výroby. Ale je zde krásně propojeno dějepisné, zeměpisné a technické vyučování. Pro děti bývají zajímavé historické okolnosti vzniku podniku, zajímají se o to co, jak a proč se dříve vyrábělo, k jakým změnám během let došlo. Již tradičním cílem mnoha jihočeských škol je Pivovar Budvar (má přímo své návštěvnické centrum a muzeum). Stejně tak téměř všechny ostatní jihočeské pivovary pořádají prohlídky provozů. Je možné se podívat i do českobudějovické teplárny, nebo do ZVVZ Milevsko, do papíren ve Větrní. Zajištění tohoto typu aktivit je ve velké míře založené na osobních vztazích učitelů a vedoucích pracovníků škol a podniků. Výhodou pro školy v regionu jsou dny otevřených dveří v podnicích a v odborných učilištích a středních školách, které vzájemně spolupracují. Některé návštěvy se pak dají domluvit v rámci podpory a informovanosti žáků o učebních oborech. I když se tento typ aktivit týká spíše až 8. a 9. tříd základní školy, může být využit i na I. stupni. Aktuálně existuje i několik programových nabídek garantovaných krajským úřadem a vycházejících z nových strategií rozvoje a podpory školství, kdy návštěvy podniků garantuje instituce, domluví organizační záležitosti a školy se pouze přihlásí k účasti.

Některá občanská sdružení a neziskové organizace mají ve své programové nabídce možnost výuky s odborníkem přímo v terénu, v určité lokalitě. Jedná se hlavně o přírodovědnou tematiku: geologické aktivity s pracovníky Jihočeského muzea, poznávání lesa s lesními pedagogy z Vojenských lesů a statků nebo z Ústavu pro hospodářskou úpravu lesů, jihočeské pískovny s pracovníky Cally, environmentální a osobnostní výchova s lektory z Dřípatky. Významné prvky a linie v krajině slouží pro výuku prostřednictvím naučných stezek a informačních tabulí. Stezky najdeme na mnoha významných chráněných lokalitách po celých jižních Čechách. V naší škole využíváme pro výuku naučné stezky v Červeném Dvoře, na Kleti, na Vyšenských kopcích, na Granátníku, v Horní Plané, na Šumavě.

Míst, která je možné navštívit, je opravdu mnoho a povědomí o nich patří mezi základní vlastivědné znalosti o regionu. Je dobré místa s žáky navštěvovat, ovšem doporučuji návštěvu (exkurzi) tematicky zaměřit a provázat s jinými předměty. Děti na I. stupni je potřeba častěji motivovat, chválit, sdílet s nimi jejich prožitky a zážitky,

odbornější věci zařazovat jen na krátkou dobu a zapojit všechny smysly do jejich učení. Také je žádoucí nechat je samostatně plánovat a rozhodovat, co chtějí vidět, zažít, dozvědět se.

## **5.1 Neformální vzdělávací aktivity ve výuce vlastivědy na základní škole ve Chvalšínách**

Osobně je mi problematika neformálního vzdělávání blízká, jak jsem psala v úvodu této kvalifikační práce, protože se ve volném čase s rodinou věnujeme turistice, sbíráme turistické suvenýry a jsme aktivními hráči geocachingu. Osobní zkušenosti bych ve své pedagogické práci chtěla předat svým žákům a ukázat jim, že vlastivěda není jen o učivu v učebnicích, případně o obrázcích na počítači, o filmech v televizi, o mapách a atlasech. Je to souhrn skutečných věcí, které se nacházejí v místním regionu.

Nyní, po roční praxi, když jsem získala zkušenosti s běžným provozem a administrativně-organizačními záležitostmi školy, jsem se rozhodla připravit si základní koncepci, jak pracovat s neformálními aktivitami ve výuce vlastivědy, případně i zeměpisu. Příští školní rok budu učit čtvrtou třídu, takže s vlastivědou budeme začínat, což je výborná příležitost a výzva pro vyzkoušení inovativního způsobu výuky tohoto předmětu. Stejně tak bych chtěla některé aktivity využít i pro předmět zeměpis na II. stupni, nebo pro nový volitelný předmět či zájmový kroužek.

V této části práce neřeším organizační a materiální záležitosti (finance, čas, dopravu, noclehy, otvírací doby, počet účastníků, hromadné slevy, technické pomůcky, atp.), které přicházejí v úvahu při faktické realizaci akcí. Uvádím zde lokality, o kterých se domnívám, že jsou vhodné k navštívení s dětmi mladšího školního věku. Pro žáky by mělo být neformální vyučování v terénu na zajímavých místech přínosem.

Původně jsem chtěla aktivity identifikovat a přiřadit k jednotlivým tematickým celkům dle rámcového vzdělávacího programu a podle školního vzdělávacího programu, ale nakonec jsem se rozhodla vzít v úvahu hledisko dostupnosti aktivity ze školy. Takže jsem se snažila vybrat hlavně lokality, které jsou dostupné pěšky, linkovým autobusem (s případným přestupem v Českém Krumlově), vlakem z Kájova (nebo z Českého

Krumlova), teprve potom speciálním objednaným autobusem. Prioritou by měly být akce krátkodobé, zabírající jednu až dvě vyučovací hodiny, dále půldenní a celodenní. Časové hledisko je individuální, někdy je možné se vrátit zpět do místa školy, jindy je vzhledem k zachování kontinuity programu potřeba realizovat akce několikadenní, někdy mohou lektoři přizpůsobit časovou realizaci požadavkům učitele.

Upozorňuji, že zde nerozpracovávám konkrétní projekty pro děti, ani není mým cílem vytvářet pracovní listy a úkoly na jednotlivých stanovištích, ani detailně plánovat celý proces vyučování. Pouze navrhuji možnosti, kam se podívat, jaké lokality navštívit. Každá aktivita by pro následné začlenění do výuky měla být přesně rozpracovaná, naplánovaná, musela by splňovat strukturu výukové hodiny (její části), nebo strukturu projektu či badatelské aktivity, což záleží na sledovaném cíli, metodách a formách výuky, využitých materiálech a získaných datech. Velice vhodné je zapojit samotné žáky do přípravy a plánování. Každopádně musí fungovat proces osvojování poznatků a dovedností, jejich fixace, opakování, kontrolování jako neoddělitelný celek. Samozřejmostí je pak zpětná vazba, dialog mezi lektorem/učitelem a žáky.

Již jsem uváděla, že neformální vzdělávací programy má připraveno jen několik institucí, jedná se hlavně o velká muzea, střediska ekologické výchovy, zoologickou zahradu, hvězdárnu a planetárium. Do těchto institucí se s dětmi obvykle jezdí v prvním, druhém, třetím ročníku, nebo se aktivity objednávají do školy. V případě středisek environmentální výchovy se programy orientují spíše přírodovědně a přírodopisně, takže je níže neuvádím. Nabídka programů je dobře zpracovaná a Uvědomuji si, že níže uvedené nápady jsou v podstatě jistou formou vycházky, procházky, výletu, exkurze, pobytu v přírodě, což jsou všechno způsoby vyučování patřící k vlastivědě. Důležité je, jak s hmotným výukovým materiálem v krajině pracuje učitel, lektor, průvodce, jaké organizační formy si zvolí.

### **Po stopách chvalšínského rodáka Josefa Rosenauera**

Návštěva místního muzea ve Chvalšínách, kde je expozice o dřevařství a model plavebního kanálu. Muzeum je v rodném době J. Rosenauera. Následuje turistická výprava podél plavebního kanálu na Šumavě po naučné stezce, ukázka jednotlivých částí kanálu a technického provedení díla, nádržky, smyku, horního a dolního portálu



tunelu. Na Jeleních Vrších je možné si prohlédnout expozici o plavení dřeva. Vhodná je návštěva ukázek plavení dřeva při zdejších slavnostech (bývají však o sobotách a během letních prázdnin).

### **Zámecký park Červený Dvůr u Chvalšín**

Ukázka zahradní architektury z počátku 20. století, procházka po zdejší naučné stezce. Pro srovnání je dobré navštívit zámecký park v Českém Krumlově s otáčivým hledištěm a fontánou, dále zahradu zámečku Kratochvíle u Netolic, krajinářský park Terčino Údolí u Nových Hradů, nebo zahradu ve francouzském a anglickém stylu u zámku Hluboká nad Vltavou. Ke stezce jsou pracovní listy. Výhodou je blízkost k naší škole a finanční nenáročnost. Aktivita je dobrá pro otestování si schopností dětí při práci ve skupinách, v terénu, při přesunech, při čtení informací, hledání indicií, atp.

### **Kleť**

Pěší výstup na Kleť z Chvalšín po turistické trase. Návštěva zdejší observatoře s odborným výkladem je ve všední dny možná po předchozí domluvě. Program přímo v prostorách Hvězdárny a planetária v Českých Budějovicích doporučuji též navštívit, je skvěle připravený pro všechny stupně škol a zahrnuje tematický film, výklad v planetáriu a praktický program v kopuli hvězdárny. Následuje sdělení zajímavých informací o zdejších slunečních hodinách jako astronomickém přístroji, výstup na rozhlednu, absolvování naučné stezky Kolem Kletě, která se zaměřuje hlavně na lokální přírodní zajímavosti (pracovní listy jsou k dispozici). Pro zpáteční cestu možno využít lanovku jako specifický dopravní prostředek.

### **Vojenský prostor Boletice**

Vojenské lesy a statky, divize Horní Planá, na objednání připraví výukovou aktivitu v lesích vojenského prostoru, exkurzi do užitkového lesa, ve kterém se zrovna odehrávají aktivity lesníků. S odborným výkladem se uskutečňuje i celodenní výlet na Knížecí stolec po naučné stezce, jehož vítaným zpestřením je opékání špekáčků.

### **Po stopách Adalberta Stiftera**

Návštěva muzea v rodném domě v Horní Plané a procházka po zdejší naučné stezce. Výstup k pomníku A. Stiftera nad Plešným jezerem po zážitkové stezce Duch pralesa, která informuje o původním lesním porostu v oblasti Trojmezenska (pomezí Česka, Rakouska a Německa). Návštěva Vítkova hrádku (kamene), o kterém autor píše v románu Hvozd a který se objevuje i v nejslavnějším románu Vítek. Jedná se o jeden z nejvýše položených hradů (zřícenina gotického strážního hradu) v Česku, z jehož věže je rozhled na Lipensko a k Alpám. Cesta přes Lipno je možná přívozem do Horní Plané.

### **Za geologií Šumavy**

Procházka „skalními městy“ po Medvědí stezce z Ovesné do Černého Kříže. Návštěva venkovní geologické expozice ve Stožci s ukázkami místních hornin. Zdolání nejvyšších hraničních vrcholů na Šumavě – Třístoličnick a Plechý, praktické ukázky mrazového zvětrávání, ledovcového Plešného jezera, jezerní stěny pod Plechým, balvanového moře.

### **Osídlení regionu od pravěku po novověk**

Prohlídka stálé expozice o osídlení od pravěku do konce 19. století v regionálním muzeu v Českém Krumlově. Na muzejní terénní stanici Křížový vrch účast na výukovém zážitkovém programu, který je zaměřen na pravěké osídlení a kulturu i způsob života a práci lidí v pravěku. Nahlédnutí do Dobrkovické jeskyně.

Shlédnutí keramického modelu Českého Krumlova a využití nabídky výukové aktivity v muzeu k historii města (počítačová simulace, kostýmy) a vycházky po historickém centru s průvodcem. Na doplnění podívaná na město z věže zámku a poznávání života lidí v minulosti díky výukovým aktivitám a tvořivým dílnám v klášterním komplexu. Pro srovnání doporučuji využít výukové aktivity v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích o založení krajského města, projít si město a podívat se na něj z Černé věže. Pro seznámení s tradičními řemesly je vhodné navštěvovat historické slavnosti a festivaly, tradiční jarmarky a trhy a sezónní výstavy.

### **Naučné stezky Blanského lesa**

Znalosti o osídlení regionu získáme i na naučné stezce z Třísova do Holubova přes keltské oppidum a Dívčí Kámen. Stezka informuje o zdejší přírodě, osídlení a technických zajímavostech na Křemežském potoce. Na stezce Vyšenské kopce a Granátník (výstup na rozhlednu) jsou informační panely o přírodě a ochraně krajiny, i vojenských technických památkách. Ke stezkám jsou na správě CHKO Blanský les k dispozici pracovní listy, je možné si zde domluvit i průvodce a informativní program. Procházku po stezce Granátník je možné propojit s návštěvou kláštera ve Zlaté Koruně.

### **Zajímavosti jihočeské železnice**

Putování po historických objektech souvisejících s koněspřežnou dráhou z Českých Budějovicích do Lince. Návštěva expozice v Muzeu koněspřežky v Českých Budějovicích a v Bujanově, ukázky zachovaných objektů v terénu (Holkov, Velešín, Bujanov, Pšenice). Pokračování dráhy v Rakousku, návštěva Kerschbaumu a shlédnutí několikasetmetrového opraveného úseku. Další zajímavost je konec železniční tratě v Novém Údolí a drezína do Bavor a místní minimuzeum Pošumavské jižní dráhy. Poněkud vzdálenější technickou památkou jsou úzkokolejky na Jindřichohradecku, nebo elektrifikovaná dráha Tábor – Bechyně.

### **Lipno (a jiné přehradní nádrže a elektrárny)**

Návštěva přehrady a informačního centra zdejší vodní elektrárny spojená s exkurzí do elektrárny. Procházka po stezce v korunách stromů, plavba po Lipenské přehradě, ukázky možných rekreačních aktivit v oblasti. Pro porovnání plochy a způsobů využití je dobré navštívit i jiné přehrady, např. Husineckou, Humenici, Římov, Soběnov, Hněvkovice, Orlík. Je nutné upozornit na způsoby získávání energie a vyhledat v okolní krajině solární a větrné elektrárny (patrné z rozhledny). Další aktivitou je návštěva informačního centra Jaderné elektrárny Temelín, kde je připraven výukový program. Pro doplnění navrhuji ještě muzeum energetiky v Českých Budějovicích a Městskou elektrárnu v Písku; ovšem jedná se o aktivity od sebe dosti vzdálené, náročné na čas a financování dopravy.

### **Soumarské rašeliniště**

Na Soumarském mostě se dozvíme o historii Zlaté stezky, uvidíme řeku Vltavu vtékat do přísně chráněné oblasti, projdeme si naučnou stezku informující o těžbě a využívání rašeliny v minulosti a o obnově krajiny po těžbě. Na konci stezky, která vede přes rašeliniště, je vyhlídková věž. Při návratu ze stezky nemineme zrenovovaný opevňovací bunkr (tzv. řopík). Stezkou děti provází skřítek (dřevěná soška na zastaveních i obrázků na cedulích) a upozorňuje na přírodní zajímavosti rašeliniště i na povinnost chovat se slušně k přírodě.

### **Podzemní prostory**

Grafitový důl v Českém Krumlově navštívujeme povinně. Z dalších objektů doporučuji Eliášovu dědičnou štolu v Úsilném a hornické muzeum v Rudolfově. Chýnovská jeskyně jako jediná přístupná jeskyně v jižních Čechách by se též neměla vynechat. Zajímavé jsou i podzemní prostory pod městy, Tábořské podzemí, Týnské podzemí, ale zde je třeba si včas ověřit možnost přístupu.

## 6 Závěr

Předložená závěrečná kvalifikační práce řeší problematiku neformálního vzdělávání a předkládá možnosti aplikace neformálního vzdělávání, resp. aktivit považovaných za neformální, do výuky předmětu vlastivěda na I. stupni základní školy, konkrétně na základní škole ve Chvalšínách na Českokrumlovsku. Práce metodicky vychází z mé vlastní obdobné práce, která se věnovala neformálnímu vzdělávání v geografii na českobudějovických gymnáziích (Kollarová, 2016). Proto jsem si v této práci dovolila převzít systém citací v seznamu literatury podle vzoru starší práce a pravidel katedry geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, aby byly obě práce vzájemně propojitelné pro další publikování v odborných geografických časopisech. Tato práce představuje prvotní sondu do problematiky neformálního vzdělávání ve vlastivědě. Bylo by potřeba téma lépe metodicky rozpracovat, stanovit přesná posuzovací kritéria hodnocení a vytvořit typologii aktivit podle definovaných kritérií. Dále navržené aktivity vyzkoušet v praxi, k čemuž se chystám v příštím školním roce, a udělat různá dotazníková šetření a sondy četnosti využívání, spokojenosti, oblíbenosti, atp. V tomto směru je zřejmý velký výzkumný potenciál sledovaného tématu.

Ve sdělovacích prostředcích se často řeší otázka grantových podpor a různých projektů. Mnoho zajímavostí kulturního a technického rázu bylo za pomoci financí z evropských fondů opraveno, zachráněno, zpřístupněno veřejnosti. Relativní dostupnost nepřeborného množství neformálních vzdělávacích aktivit je nabízena školám pro zařazení do výuky. Učitelům jsou tak předkládány zajímavé možnosti ozvláštnění a doplnění hodin, jejich přiblížení realitě. Tím dochází ke ztraktivnější výuky, která je pro děti přitažlivější a záživnější. S rozvojem celoživotního vzdělávání a nových studijních oborů jsou poskytovatelé odborníky ve svém oboru, mají i pedagogické vzdělání a umí pracovat s dětmi různého věku.

Neformální vzdělávací aktivity bývaly do výuky vlastivědy vždy zařazovány, ale stěžejní část přípravy spočívala na učiteli. Obvykle se jednalo o vlastivědné vycházky v okolí školy a učitel dětem ukazoval objekty. Někdy byly pořádány exkurze do podniků a besedy v knihovnách a muzeích. Žáky toto bylo vnímáno jako pouhé zpestření

standardních vyučovacích hodin, protože od nich většinou nebyla vyžadována velká aktivita ani příprava, měli za úkol nezlobit, na nic nesahat, nic nerozbít, být zticha a nedělat ostudu.

Moderní trendy ve výchově a vzdělávání staví do centra zájmu žáka, i když nejdůležitějším prvkem ve vyučování stejně zůstává učitel. Žáci ale musí být aktivními spoluvůrci hodiny, ne pasivními posluchači. Učitel jim má být nápomocen na jejich cestě za vzděláváním, resp. za celoživotním učením. Dobře zpracovaný systém neformálních vzdělávacích aktivit, za kterým stojí silná instituce s odborným zázemím, je pro školní formální vzdělávání nejen ve vlastivědě vynikající alternativou tradičního způsobu výuky. Výuka prostřednictvím neformálních aktivit je ale pro aktivní učitele a žáky. Klade na pedagoga větší nároky časové a organizační, než představuje výuka ve třídě, a to hlavně kvůli plánování aktivit v dostatečném předstihu. Náročnost spočívá i v nutnosti integrace poznatků z mnoha oborů, učitel by měl mít široký všeobecný přehled a být dětem rádcem. Kooperace formálního a neformálního vzdělávání na úrovni vlastivědy na prvním stupni základních škol i následně na úrovni zeměpisu, dějepisu a občanské výchovy na druhém stupni je nanejvýš žádoucí. Navíc představuje dobrou cestu k naplňování současných strategických vzdělávacích koncepcí, k rozvoji klíčových kompetencí a k zařazování průřezových témat do výuky.

Při posuzování pozitiv a negativ neformálních vzdělávacích aktivit považují za nejdůležitější kritérium odbornosti poskytovatele. Nejlepší je, když se jedná o odborníka s pedagogickým vzděláním či dlouhodobou praxí v oblasti neformálního vzdělávání dětí a mládeže v institucích, které se na neformální vzdělávání delší dobu orientují; vždy připravovaly programy pro školy, čímž podporovaly vzdělávání formální.

Při stanovování hodnotících kritérií se však dostáváme k problému, do jaké míry je neformální vzdělávání nutno v podstatě formalizovat, abychom ho mohli v našich formálních školách využívat. Vždyť i neformální aktivita je prostředek (metoda, forma práce), jak získat a osvojit si znalosti. Tady hraje roli pedagogická praxe učitele a jeho osobní zkušenosti. Stejně jako si vytváříme přípravy na formální hodiny, musíme se připravit i na ty neformální, které by měly po formální stránce vypadat jako běžná hodina. Dodržení struktury edukační jednotky, tedy všech jejích částí tak, aby byla efektivní, pro žáky přínosná a splňovala cíle RVP a ŠVP, je nutné.

Učitelé musí komunikovat s lektory programů a společně s nimi vytvářet program na míru vzdělávané skupině. Předem děti na program připravit, prostudovat s nimi související věci, připravit si dotazy, po skončení programu zajistit zhodnocení, vše shrnout, zjistit, co bylo přínosné, jestli program splnil jejich očekávání, či nikoliv, poučit se ze zpětné vazby a následné evaluace. Technické, organizační a materiální zajištění průběhu akcí je vždy diskutabilní, v obecné rovině ho považuji za nevýznamné, ale je třeba toto řešit vzhledem ke konkrétní situaci.

Neformální vzdělávání ve svém současném pojetí, tedy jako volnočasový, dobrovolný, organizovaný, kooperativní, aktivní, vysoce motivující a jedince všestranně rozvíjející proces s definovanými vzdělávacími cíli, který klade důraz na individuální i skupinové učení, vnitřní motivaci, sebereflexi a sebehodnocení (Havlíčková, 2014b), je bez diskuze potřebné v běžných školách během normální výuky. Tato práce ukazuje jednu z možných cest vzájemného propojení formálního a neformálního vzdělávání. Propojení vychází z podstaty předmětu vlastivěda, který sám o sobě integruje vše zajímavé a důležité z minulosti a současnosti obce, města, místního regionu, vlasti, světa.

## 7 Seznam literatury

- BIČÍK, I. (2009): Zamyšlení nad proměnami českého vzdělávání. *Geografické rozhledy*, 19, č. 1., s. 24-25.
- BRZKOVÁ, M. (2013): Vývoj neformálního vzdělávání v České republice po roce 1989 a jeho současný stav. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Fakulta Humanitních studií, katedra studií občanské společnosti, 79 s.
- CROSS, J. (2006) *Informal Learning: Rediscovering the Natural Pathways That Inspire Innovation and Performance*. Pfeiffer, San Francisco, 292 s.
- COHEN, E. H. (2007): Researching Informal Education: A Preliminary Mapping. *Bulletin de méthodologie sociologique*, 93, s. 2-14, <http://bms.revues.org/529>, (25. 3. 2016).
- COUFALOVÁ, J. (2006): Projektové vyučování pro první stupeň základní školy. Fortuna, Praha, 135 s.
- ČERVINKA, P. (2008): Region, krajina a mapové servery ve výuce zeměpisu III. *Geografické rozhledy*, 17, č. 3, s. 15-16.
- DAVIES, L. (2008): *Informal Learning: a new model for making sense of experience*. Gower, Aldershot, 200 s.
- DAVID, P., SOUKUP, V. (2008): *Velká turistická encyklopedie*. Knižní klub, Praha, 386 s.
- DIB, C. Z. (1987): Formal, non-formal and informal education: concepts/applicability, <http://techne-dib.com.br/downloads/6.pdf> (28. 4. 2016).
- DOČKALOVÁ, J. (2010): Co je neformální vzdělávání? In: Urban, M., Janská, M. (eds.): KONEV (KONference NEformálního Vzdělávání). Česká národní agentura Mládež, Národní agentura dětí a mládeže MŠMT, Praha, s. 4-6.
- HAVLÍČKOVÁ, D. (2014a): Vzdělání, vzdělání – všechny smutky zahání (1. část), <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/n/19059/VZDELANI-VZDELANI---VSECHNY-SMUTKY-ZAHANI1-CAST.html/> (30. 4. 2016).
- HAVLÍČKOVÁ, D. (2014b): Vzdělání, vzdělání – neformální vzdělávání a jeho společenská prospěšnost (2. část), <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/n/19063/VZDELANI-VZDELANI-NEFORMALNI-VZDELAVANI-A-JEHO-SPOLECENSKA-PROSPESNOST-2CAST.html/> (30. 4. 2016).



- HAVLÍČKOVÁ, D. (2015a): Volnočasové aktivity kvalitněji. *Rodina a škola* 62, č. 4, s. 24-25, [http://userfiles.nidm.cz/file/K2/Prokop/Rodina\\_a\\_skola-2.pdf](http://userfiles.nidm.cz/file/K2/Prokop/Rodina_a_skola-2.pdf) (2. 5. 2016).
- HAVLÍČKOVÁ, D. (2015b): Neformální vzdělávání, volný čas a rozvoj kompetencí, <http://www.hrnews.cz/lidske-zdroje/rozvoj-id-2698897/neformalni-vzdelavani-volny-cas-a-rozvoj-kompetenci-id-24686> (2. 5. 2016).
- HAVLÍČKOVÁ, D. (ed.) (2015): *Metodika – kompetence, kvalita, kvalifikace, (sebe)koncepce pro neformální vzdělávání*. Národní institut pro další vzdělávání, Praha, 526 s., <http://userfiles.nidm.cz/file/K2/publikace/ka2/metodika-komplet%282%29.pdf> (30. 4. 2016).
- HOLEČEK, J. (2014): Dobrodružná výchova, [http://www.modernivyucovani.cz/dobrodruzna\\_vychova/](http://www.modernivyucovani.cz/dobrodruzna_vychova/) (29. 3. 2015).
- HNÍZDILOVÁ, E. (2006): *Metodika výuky vlastivědy regionu na příkladu Třebíčska*. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 94 s. + přílohy.
- IZAKOVIČOVÁ, Z. (2010): Nové netradičné formy environmentálnej výchovy. *Geographia Cassoviensis* IV, č. 2, s. 22-26.
- JEFF, T., SMITH, M. K. (2011): What is informal education? The encyclopaedia of informal education, <http://infed.org/mobi/what-is-informal-education/> (1. 5. 2016).
- KABELKA, K., KOUŘIL, M. (2012): Krajinou našeho regionu II. *Geografické rozhledy*, 21, č. 4, s. 12-13.
- KABELKA, K., VORLÍČEK, J. (2012): Krajinou našeho regionu I. *Geografické rozhledy*, 21, č. 3, s. 12-13.
- KAMANOVÁ, L. (2010): Mezigenerační učení mezi matkou a dcerou. *Studia paedagogica*, 15, č. 1, s. 177-188.
- KARVÁNKOVÁ, P. (2013): Vývoj didaktiky geografie a nové trendy výuky zeměpisu v Česku. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica* IV, s. 101-109.
- KARVÁNKOVÁ, P., POPJAKOVÁ, D., KOVAŘÍKOVÁ, V. (2014): Náměty na globální rozvojové vzdělávání dětí mladšího školního věku. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis, Studia Geographica* VI, s. 183-196.

- KALHOUS, Z., OBST, O. (2002): Školní didaktika. Portál, Praha, 447 s.
- KLÍMOVÁ, T. (2010). Zhodnocení aktuální nabídky programů středisek ekologické výchovy z hlediska potřeb geografického vzdělávání. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra fyzické geografie a geoekologie, 117 s.
- KOHOUTOVÁ, D. (2007). Folklórní oblasti České republiky ve výuce vlastivědy na I. stupni ZŠ. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 110 s.
- KOHOUTOVÁ, V. (2014a): Zrušení Národního institutu dětí a mládeže neznamena konec jeho aktivit, <http://www.modernivyucovani.cz/zruseni-narodniho-institutu-deti-mladeze-neznamena-konec-aktivit/> (29. 3. 2015).
- KOHOUTOVÁ, V. (2014b): Jak dosáhnout vyšší kvality v neformálním vzdělávání?, <http://www.modernivyucovani.cz/dosahnout-vyssi-kvality-neformalnim-vzdela-vani/> (29. 3. 2015).
- KOLEKTIV (2008): Šance pro každého. Školní vzdělávací program. Základní škola a Mateřská škola Chvalšiny, Chvalšiny, 454 s.
- KOLEKTIV (2016): Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. MŠMT a Výzkumný ústav pedagogický v Praze, [http://www.nuv.cz/uploads/RVP\\_ZV\\_2016.pdf](http://www.nuv.cz/uploads/RVP_ZV_2016.pdf) (2. 5. 2016).
- KOTEN, T. (2006): Škola? V pohodě! Metody, hry a formy práce pro realizaci učiva, pro dosažení očekávaných výstupů a rozvoj klíčových kompetencí. Hněvín, Most, 288 s.
- KOTEN, T. (2009): Škola? V pohodě! (2) Projektové vyučování na základní škole – metodika. Hněvín, Most, 136 s.
- KOTYZOVÁ, J. (2006): Metodika výuky vlastivědy území obce a okolní krajiny na příkladu Českých Budějovic. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 91 s. + přílohy.
- KOVAŘÍKOVÁ, V. (2013): Náměty pro globální rozvojové vzdělávání dětí mladšího školního věku (na příkladu komparace vzdělávacích systémů rozvojových a rozvinutých zemí zaměřená na ČR a Namibii), Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, České Budějovice, 84 s. + přílohy.

- KUŠNIRÁKOVÁ, T., PIXOVÁ, K. (2009): Terénní výuka. *Geografické rozhledy*, 2, s. 14-19.
- KÜHNLOVÁ, H. (1997a): Vybrané kapitoly z didaktiky geografie. Karolinum, Praha, 55 s.
- KÜHNLOVÁ, H. (1997b): Reflexe světových trendů v pojetí a obsahu perspektivního geografického vzdělávání v ČR. *Geografie – Sborník ČGS*, 108, č. 3, s. 161-174.
- KÜHNLOVÁ, H. (1999): Kapitoly z didaktiky geografie. Karolinum, Praha, 145 s.
- LANGHAMMEROVÁ, J. (2011): Jižní Čechy: kraj – lidé – tradice. NLN, Praha, 229 s.
- LE ROY, E., WOODCOTE, P. (2010): *Informal Education and Human Rights*. London Metropolitan University, Institute for Policy Studies in Education, London, 19 s.
- MACHALOVÁ, M. (1996): *Didaktika vlastivědy*. Paido, Brno, 80 s.
- MAŇÁK, J., ŠVEC, V. (2003): *Výukové metody*. Paido, Brno, 219 s.
- MARADA, M. (2008): Jak na výuku zeměpisu v terénu?, <http://clanky.rvp.cz/clanek/o/z/2282/JAK-NA-VYUKU-ZEMEPISU-V-TERENU.html/> (2. 5. 2016).
- MARADA, M., FENKLOVÁ, E. (2013): Výuka v krajině jako účinná forma učení *Geografické rozhledy*, 22, č. 3, s. 12-14.
- MATUŠKOVÁ, A (1993a): Cvičení z didaktiky vlastivědy, 1. díl. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 45 s.
- MATUŠKOVÁ, A. (1993b): Cvičení z didaktiky vlastivědy, 2. díl. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 83 s.
- MATUŠKOVÁ, A. (1998): Cvičení z didaktiky vlastivědy. Západočeská univerzita v Plzni, Plzeň, 93 s.
- MIČKOVÁ, K., KOTYZOVÁ, J. (2006): Jak na výuku místního regionu v hodinách vlastivědy. *Geografické rozhledy*, 15, č. 5, s. 15-16.
- MIČKOVÁ, K. (2007): Tvorba didaktických materiálů pro výuku místního regionu v hodinách vlastivědy. In: Editor neuveden: „Svět výchovy a vzdělávání v reflexi současného pedagogického výzkumu“. Sborník příspěvků z XV. konference České asociace pedagogického výzkumu, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra pedagogiky a psychologie, článek o 10 stranách (sborník nečíslován), elektronická verze na CD.
- MÍŠAŘOVÁ, D., HERČÍK, J. (2014): Kapitoly z didaktiky geografie 1. Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Olomouc, 60 s.

- MŠMT (2014): Strategie vzdělávací politiky České republiky do roku 2020, [http://www.msmt.cz/uploads/Strategie\\_2020\\_web.pdf](http://www.msmt.cz/uploads/Strategie_2020_web.pdf) (2. 5. 2016).
- NÁRODNÍ INSTITUT DĚTÍ A MLÁDEŽE, ČESKÁ NÁRODNÍ AGENTURA MLÁDEŽ (2006): Kompas. Manuál pro výchovu mládeže k lidským právům, [http://www.mladezvakci.cz/fileadmin/user\\_upload/publikace/Kompas\\_manual.pdf](http://www.mladezvakci.cz/fileadmin/user_upload/publikace/Kompas_manual.pdf) (2. 5. 2016).
- NEUMAJER, O. (2002): Slyšeli jste už o komunitním vzdělávání?, <http://ondrej.neumajer.cz/?item=slyseli-jste-uz-o-komunitnim-vzdelavani>, (2. 5. 2016).
- NOVÁKOVÁ, M. (2008): Metodika výuky vlastivědy území obce a okolní krajiny na příkladu Českého Krumlova. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 154 s.
- NOVOTNÁ, M. (2011): Staré mapy při poznávání místního regionu. Geografické rozhledy, 20, č. 3, s. 18-19.
- OBRUSNÍKOVÁ, I. (2010): Neformální vzdělávání v České republice. In: Urban, M., Janská, M. (eds.): KONEV (KONference NEformálního Vzdělávání). Česká národní agentura Mládež, Národní agentura dětí a mládeže MŠMT, Praha, s. 15-17.
- PALÁN, Z. (2002): Lidské zdroje – výkladový slovník. Academia, Praha, 282 s.  
Rozšířená verze tohoto slovníku je dostupná v elektronické podobě na <http://www.andromedia.cz/andragogicky-slovník> (1. 5. 2016).
- PASCH, M. a kol. (1998): Od vzdělávacího programu k vyučovací hodině. Portál, Praha, 416 s.
- PÁVKOVÁ, J. (2001): Pedagogika volného času: teorie, praxe a perspektivy mimoškolní výchovy a zařízení volného času. Portál, Praha, 229 s.
- PETTY, G. (2006): Moderní vyučování. Portál, Praha, 380 s.
- PIKE, G., SELBY, D. (1994): Globální výchova. Grada, Praha. 322 s.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. (2009): Pedagogický slovník. Portál, Praha, 395 s.
- PRŮCHA, J., VETEŠKA, J. (2012): Andragogický slovník. Grada, Praha, 294 s.
- PÝCHOVÁ, S., ŠVORCOVÁ, K. (2014): Co se žáci učí prostřednictvím veřejně prospěšných projektů?, <http://www.modernivyucovani.cz/se-zaci-uci-prostrednictvim-verejne-prospesnych-projektu/> (29. 3. 2015).

- RABUŠICOVÁ, M., KAMANOVÁ, L., PEVNÁ, K. (2012): Mezigenerační učení: učit se mezi sebou v rodině. *Studia paedagogica*, 17, č. 1, s. 164-182, <http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/studia-paedagogica/article/view/311/429>, (2. 5. 2016).
- RABUŠICOVÁ, M., RABUŠIC, L. (eds.) (2008): Učíme se po celý život? O vzdělávání dospělých v České republice. Masarykova univerzita, Brno, 340 s.
- ROGERS, A. (2004): Looking again at non-formal and informal education – towards a new paradigm. *The encyclopaedia of informal education*, [www.infed.org/biblio/non\\_formal\\_paradigm.htm](http://www.infed.org/biblio/non_formal_paradigm.htm) (cit. 15. 2. 2016).
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. a kol. (2008): Náměty pro geografické a environmentální vzdělávání: výuka v krajině. Universita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, 184 s.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2009): The transformation of geography education in Czechia. *Geografie – Sborník ČGS*, 114, č. 4, s. 316-331.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. a kol. (2012): *Geografie: aktivně, aktuálně a s aplikacemi*. P3K, Praha, 67 s.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D., MATĚJČEK, T. (2014): *Úlohy ve výuce geografie*. Nakladatelství P3K, Praha, 96 s.
- ŘEZNÍČKOVÁ, D. (2015): Didaktika geografie: proměny identity oboru. In: Stuchlíková I., Janík, T. (eds.): *Oborové didaktiky: vývoj – stav – perspektivy*. Masarykova univerzita, Brno, 456 s.
- SCRIBNER, S., COLE, M. (1973): Cognitive Consequences of Formal and Informal Education. *Science, New Series*, 182, č. 4112, s. 553-559.
- SILBERMAN, M. (1997): 101 metod pro aktivní výcvik a vyučování: osvědčené způsoby efektivního vyučování. Portál, Praha, 312 s.
- SITNÁ, D. (2009): *Metody aktivního vyučování: Spolupráce žáků ve skupinách*. Portál, Praha, 152 s.
- SMITH, M. K. (2001): What is non-formal education? *The encyclopaedia of informal education*, <http://infed.org/mobi/what-is-non-formal-education/> (15. 2. 2016).
- SPIILKOVÁ, V. a kol. (2005): *Proměny primárního vzdělávání v ČR*. Portál, Praha, 312 s.
- STRAUSS, C. (1984): Beyond 'Formal' vs. 'Informal' Education: Uses of Psychological Theory in Anthropological Research. *Ethos*, 12, č. 3, s. 195-222.

- SVOBODOVÁ, H. (ed.) (2012): Nové výzvy pro geografii. Masarykova univerzita, Brno, 358 s.
- ŠOBÁŇOVÁ, P. (2012): Muzejní edukace. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 142 s.
- ŠTEFFL, O. (2015a): Sedm ran pro školství – část I., <http://www.kzamysleni.cz/sedm-ran-pro-skolstvi-cast-i/> (25. 5. 2015).
- ŠTEFFL, O. (2015a): Sedm ran pro školství – část II., <http://www.kzamysleni.cz/sedm-ran-pro-skolstvi-cast-ii/> (25. 5. 2015).
- ŠUPKA, J., HOFMANN, E., RUX., J. (1993): Didaktika geografie. Masarykova univerzita, Brno. 104 s.
- ŠUPKA, J., HOFMANN, E., MATOUŠEK, A. (1994): Didaktika geografie II. Masarykova univerzita, Brno, 59 s.
- TAHOVÁ, I., PÝCHOVÁ, S. (2014): Objevují se první města vzdělávání, <http://www.modernivyucovani.cz/objevuji-se-prvni-mesta-vzdelavani/> (29. 3. 2015).
- TURKOVÁ, G. (2005): Metodika výuky vlastivědy místního regionu na příkladu Netolicka. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, katedra geografie, 83 s. + přílohy.
- URBAN, M., JANSKÁ, M. (eds.) (2010): KONEV (KONference Neformálního Vzdělávání). Česká národní agentura Mládež, Národní agentura dětí a mládeže, Praha, 84 s.
- UVÍZLOVÁ, L. (2010): Efektivita metod terénní výuky geografie. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 59 s.
- VAVRDOVÁ, A. (2002): Příprava studentů učitelství 1. stupně ZŠ pro výuku vlastivědy. e-Pedagogium, 2, č. 1, s. 77-91.
- VAVRDOVÁ, A. (2003): Kapitoly z didaktiky vlastivědy. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 83 s.
- VAVRDOVÁ, A. (2009): Didaktika vlastivědy. Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc, 75 s.
- VORLÍČEK, J. (2012): Krajinou našeho regionu III. Geografické rozhledy, 21, č. 5, s. 18-19.
- ZÁKON č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).